

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliğinde Aile, Akrabalık ve Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadının Durumu

The Condition of Women in Seasonal Migratory Agricultural Labor in The Context of Family, Kinship and Gender

Şevket ÖKTEN^{a*}

^a Prof. Dr., Harran Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Şanlıurfa / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-8240-4911

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 19 Eylül 2023

Kabul tarihi: 7 Mayıs 2024

Anahtar Kelimeler:

Mevsimlik gezici tarım işçiliği,
Güneydoğu Anadolu Bölgesi,
Akrabalık,
Aile,
Toplumsal cinsiyet.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 19, 2023

Accepted: May 7, 2024

Keywords:

Seasonal migratory agricultural work,
Southeastern Anatolia Region,
Kinship,
Family,
Gender.

ÖZ

Mevsimlik gezici tarım işçiliği birçok faktörün etkisinde gelişen, kadın, erkek, çocuk ve yaşlı bütün aile bireylerinin katıldığı ve genelde akrabaların/tanıdıkların birlikte hareket ettiği bir iş gücü biçimidir. Çalışma ilişkilerinin aile birimi üzerinden kurulması, kadınların mevsimlik gezici tarım işçiliği sürecine yoğun bir şekilde katılmalarının en önemli nedenidir. Türkiye'deki gezici mevsimlik tarım işçiliğinin en yoğun olduğu bölge Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve en yoğun olan il ise Şanlıurfa'dır. Bu durum, Bölge'nin ve Şanlıurfa'nın sosyal ve ekonomik özgül koşulları ile doğrudan ilişkilidir. Bu çalışmanın analiz ve yorumları, mevsimlik gezici tarım işçileri konusunda başkaları tarafından yapılmış çalışmalar ile Şanlıurfa'da yaşayan mevsimlik gezici tarım işçileriyle 2023 yılında tarafımızca gerçekleştirilmiş bir saha araştırmasının kadınlar ile ilgili bölümün verilerinden oluşmaktadır. Yöntem kısmında daha detaylı ele alınan bu çalışmada toplam 644 kişiye anket, 42 kadın işçiyile derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, mevsimlik tarım işçilerinin gittikleri çalışma alanlarına da taşıdıkları akrabalık ilişkilerinin ve bölgede egemen toplumsal cinsiyet değerlerinin kadının tarla ve yaşam alanlarındaki konumu, iş yükü ve emeği üzerindeki tasarrufunu nasıl etkilediği ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda; mevsimlik gezici tarım işçiliğinde kadın ve kız çocukların emeğinin son derece önemli bir konumda olmasına karşın, bölgede geçerli olan akrabalık ideolojisi ve toplumsal cinsiyet değerlerinin etkisiyle kendileriyle ilgili neredeyse hiçbir konuda yeterince etkili olamadığı görülmüştür. Bu değerlerin, eğitim, sağlık, çalışma ve yaşam alanlarındaki neredeyse tüm konularda kadınların aleyhine olacak bir şekilde işletildiği ve kadınların hem çalışmaları hem de yaşam koşulları bakımından hem de yaşam alanlarında erkeklere göre daha fazla zorluk çektiği görülmüştür.

ABSTRACT

Seasonal migratory agricultural work is a form of labor that develops under the influence of many factors, in which all family members, men, women, children and the elderly, participate and generally relatives/acquaintances act together. Establishing working relationships through the family unit is the most important reason for women's intense participation in the seasonal migratory agricultural work process. The region with the highest density of migratory seasonal agricultural labor in Turkey is the Southeastern Anatolia Region and the province with the highest density is Şanlıurfa. This situation is directly related to the specific social and economic conditions of the Region and Şanlıurfa. The analysis and interpretations of this study consist of studies conducted by others on seasonal migratory agricultural workers and data from the section on women of a field research conducted by us in 2023 with seasonal migratory agricultural workers living in Şanlıurfa. In this study, which is discussed in more detail in the method section, a survey was conducted with a total of 644 people and in-depth interviews were conducted with 42 female workers. In the study, it is discussed how the kinship relations that seasonal agricultural workers carry to the work areas they go to and how the dominant gender values in the region affect women's position in the fields and living spaces, their workload and their savings on their labor. As a result of the study; Although the labor of women and girls in seasonal migratory agricultural work is in an extremely important position, it has been observed that it is not effective enough in almost any issue related to them due to the influence of the kinship ideology and gender values prevalent in the region. It has been observed that these values are operated to the detriment of women in almost all matters in the fields of education, health, work and living, and that women experience more difficulties than men in terms of both working conditions and living spaces. These values are operated to the detriment of women in almost all aspects of education, health, work and life. The main problems faced by seasonal agricultural worker women, whose education levels are generally quite low can be listed as heaviness of workload due to being responsible for both field work and all kinds of household chores and care of her husband and children, being unable to keep their earning, being unable to access to health due to various reasons, and difficulties they experience in working and living areas that are designed especially for males.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: sevketkten@harran.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Seasonal migrant agricultural labor is a process influenced by various structural factors, involving the participation of all household members and often the joint movement of relatives/acquaintances in the workforce. Seasonal agricultural workers, who are generally poor, choose to employ all family members to maximize income and minimize possible expenses.

Seasonal agricultural workers, who are generally related to each other, carry the moral codes generated by the kinship ideology they grew up with, to the places they move to. Therefore, the traditional gender norms in the region largely continue to prevail. Based on this, this study examines how the kinship relationships carried to the work areas and the dominant gender values in the region affect the position of women agricultural workers in the fields and living spaces, as well as their workload and control over their saving/ labor.

To scientifically establish the situation of seasonal agricultural workers, this study embraces methodological pluralism, utilizing both quantitative and qualitative techniques. Quantitative data were collected using the survey technique applied to 644 adult household agricultural worker men and women living in Şanlıurfa. In addition to quantitative data, semi-structured interviews were also conducted in the study, which allowed agricultural workers to capture the depth of their opinions and experiences from their own perspectives and allow interpretation by the researcher.

This study, aiming to determine how the family and kinship relationships carried by seasonal migrant agricultural workers living in Şanlıurfa to the areas where they work, along with the prevailing gender regime in the region, affect the position, workload, and agency of female workers in the fields and living spaces, has resulted in the following conclusions:

The prevalent family type identified in the research area is the nuclear family, with a rate of 83%, while the extended family rate is 17%, close to the national average rate in Türkiye. In the Şanlıurfa province, the rate of polygamous marriages, which has been on a declining trend, was identified as 2.1%. The primary reason for engaging in polygamy was found to be the absence of children or sons. The average number of children, serving as an indicator of the total fertility rate, for agricultural worker families interviewed in the context of the research was determined to be 5.13 children. This average is significantly higher than the average number of children in both Turkey (1.88) and Şanlıurfa province (3.89).

It has been determined that nearly three-quarters (73%) of the married agricultural workers participating in our study are related to their spouses. Seasonal agricultural workers are observed to carry their kinship values to the places they go, utilizing kinship relationships intensively in various areas. The relationships of men, women, and children with relatives and strangers in the fields and living spaces are determined by these values.

Despite the significant importance of women's labor in seasonal agricultural work, it is perceived as cheap and invisible unpaid labor. The daily tasks performed by women are considered their "duty" and "responsibility" within a sexist ideology, rendering women's labor invisible. Additionally, the wages they receive can be lower than those of men. The roles and responsibilities of women workers in the fields and beyond are related to their societal positions constructed according to prevailing gender values in the region. These roles, drawn by traditional patriarchal values, introduce a sharp hierarchical division.

Women, burdened under the heavy and exhausting workload, face significant health risks, much like in many other aspects. Due to the mobile nature of agricultural laborers, pregnant women as well as children cannot be adequately monitored as they are not registered with family doctors. It has been understood that women do not have information about sexual and reproductive health, pregnancy and postpartum due to their illiteracy and social roles.

The literacy rate, as one of the most acceptable indicators of education levels has been found very low among seasonal agricultural worker women. The lower literacy rate among women compared to men is attributed to the prevailing gender discrimination in the region.

Women are one of the groups that most deeply experience the serious problems experienced in seasonal agricultural work. In terms of accessing basic human necessities such as education and healthcare, women find themselves in a much more deprived position compared to men. Not only are they exposed to harsh working conditions in the fields and living areas outside the fields, but they also must live in the most unsuitable conditions in tent areas. Women are seen to struggle more in shared spaces that require privacy, such as toilets and baths. It has been determined that women who cannot adequately maintain personal hygiene and care due to these conditions also suffer negative health effects. In summary, seasonal agricultural female workers, who generally have very low levels of education, face significant problems wherever they go. The fundamental problems that women encounter include the increasing burden of both fieldwork and all household chores, responsibility for the care of their spouses and children, the inability to have control over the income earned from their work, the inability to access health services for various reasons, and the difficulties in work and living areas designed more suitable for men according to traditional gender values. These challenges rank among the most significant issues faced by female agricultural workers.

Giriş

Bugün milyonlarca insan, geçimlerini sağlayabilmek için sürekli yaşadıkları evlerini terk etmekte, mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışmaktadır. Çok boyutlu bir olgu olan mevsimlik gezici tarım işçiliğine katılanların niteliği dolayısıyla çok katmanlı yapı arz etmektedir. Bir meslek ve yaşam biçimi haline dönüşen ve kuşaktan kuşağa aktarılan mevsimlik gezici tarım işçiliğinin farklı boyutları ile ilgili birçok çalışma yapıyor olsa da işçilerin sesinin yeteri kadar duyulduğu ve sorunlarıyla yeterince ilgilenildiği söylenemez. Son yıllarda bu kapsamda gerçekleştirilen iyileştirme çalışmalarında giderek artış olsa da konuya dair bilgi, farkındalık ve duyarlılık oldukça sınırlı bir düzeydedir. Zira sayıları giderek artan mevsimlik gezici tarım işçilerinin sorunları da farklılaşarak artmakta, işçilik yapan hanelerin birçoğu yoksul kalmaya devam etmekte ve çocuklarına da aktardıkları bu yoksulluk döngüsünden bir türlü çıkamamaktadır.

Mevsimlik tarım işçileriyle ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında tarım işçilerinin sosyoekonomik sorunları (Akbiyık, 2011), çalışma ve yaşam koşullarını ele alan çalışmaların (Benek ve Ökten, 2011; Kalkınma Atölyesi, 2014; Karacan, 1991; Kaleci, 2007; Koruk, 2010; Kutlu, 2011; Pelek, 2010; Semerci vd., 2014;) daha ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Yıldırak vd. (2002), kadın tarım işçilerinin çalışma yerlerine ulaşımı, çalışma koşulları, çalışma süreleri, ücret durumları, iş bölümü, barınma koşulları, sağlık koşulları, sosyal güvenlik, aile içi ve dışı rolleri ile bu biçimde çalışmanın toplumsal yapıyı nasıl etkilediği ortaya koymaya çalışmıştır. Kasınoğlu (2006), çalışmasında, Diyarbakır'da çalışan kadın tarım işçilerinin sosyodemografik özellikleri, sağlık sorunları, üreme sağlığı durumları, yaşam ve çalışma koşulları ile gelecek dönemdeki iş hayatlarına dair istek ve beklentileri incelemiştir. Kaleci (2007), Eskişehir bölgesinde yaptığı alan çalışmasında, mevsimlik işçiliğin sosyolojik bakış açısıyla, kadın ve yoksulluk, aile, güç ve otorite ilişkileri analiz etmiştir. Türk (2011), çalışmasında Kilis ili Elbeyli ilçe merkezindeki tarım işçisi kadınların sosyal ve ekonomik cinsiyet yapılanmasını incelemiştir; kadınların eğitim, çevre ile ilişkileri, ücret yapısı, çalışma ve yaşam koşulları açısından etkilendiğini ortaya koymuştur. Özbekmezci ve Sahil (2004), "Çukurova Yöresindeki Mevsimlik Tarım İşçilerinin Yerleşim Dokuları ve Yaşam Üniteleri" isimli çalışmalarında; mevsimlik tarım işçilerinin barınma koşulları ele alınmış, yerleşim dokularında ve yaşam ünitelerinde sorunlar ve yetersizlikler tespit edilmiştir. Şimşek ve Koruk (2009), çalışmalarında Şanlıurfa ilinde mevsimlik tarım işçisi olarak çalışan çocukların, yaşam koşulları incelenmiş, tarım alanlarındaki yaşam koşulları ve çalışma şartlarına bağlı olarak çocuklarda görülen hastalıklar ve davranışlar tespit edilmiştir.

Geçgin (2009) araştırmasında mevsimlik tarım işçilerinin yaşadıkları sorunlar tespit etmiş, sosyoekonomik özelliklerin yanı sıra etnik gruplaşma eğilimleri de incelenmiştir. Gülçubuk (2010), mevsimlik tarım işçiliğinde çalışan çocukların çalışma koşulları ve çalışırken karşı karşıya kaldıkları tehlikeler ortaya koymuştur. Davran ve Tok (2011), çalışmasında; Adana'da patates üreten tarım işletmelerinin sosyoekonomik yapısı, sorunları ve toplumsal cinsiyet yapılanması incelenmiş ve araştırma alanındaki toplumsal cinsiyet yapılanmasının eğitim, meslek, iş bölümü vb. bakımından kadınları olumsuz açıdan etkilediği ortaya konmuştur. Benek ve Ökten (2011), çalışmalarında da Şanlıurfa İline bağlı Hilvan ilçesinde büyük oranda geçimlerini tarım işçiliğiyle sağlayan topraksız veya az topraklı mevsimlik tarım işçilerinin yaşam koşulları belirlenmiştir. İşçi ailelerin ve işçi çocuklarının mevsimlik tarım işçiliği dolayısıyla yaşadıkları sorunlar tespit edilerek çözüm önerileri sunulmuştur.

Bu çalışma, diğer çalışmalarda değinilmemiş veya üstünkörü işlenmiş önemli bir konuyu ele almaktadır. Mevsimlik gezici tarım işçilerinin büyük bir çoğunluğu Güneydoğu

Anadolu kökenli insanlardır. Büyük oranda akraba/tanıdıklarıyla birlikte, ailecek bu göçe katılan insanlar yaşadıkları bölgede etkili olan toplumsal cinsiyet ve akrabalık ilişkilerini gittikleri çalışma alanlarına da taşımaktadırlar. Dolayısıyla bölgenin bu toplumsal değerleri kadınların tüm hayatında önemli etkilere sahiptir. Bu çalışmada, kadınların aleyhine işletilen bu değerlerin yaşam ve çalışma alanlarında kadını nasıl etkilediği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Gerçekliğin maddi ve manevi olmayan bir yapıda olduğu ontolojik varsayımına dayanan bu çalışmada, nicel ve nitel araştırma tekniklerinin bir arada kullanıldığı karma araştırma deseni tercih edilmiştir. Gerçekliğin, ölçülebilir, nesnel alanlarında nicel teknikler, diğer taraftan kanaatler ve deneyimlerin derinliğini öznelerin kendi bakış açılarından yakalama ve araştırmacı tarafından yorumlanma imkânı vermesi (Davies, 2007), diğer bir ifadeyle anlamın nasıl inşa edildiğini anlamak açısından değerli bilgiler sağladığı için (Neuman, 2006) nitel tekniklerinden derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Çalışmada, 497'si erkek ve 147'si kadın olmak üzere toplam 644 mevsimlik gezici tarım işçisi yetişkine anket, 42 kadın işçiyle derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir.

Mevsimlik gezici tarım işçiliğine kadınların katılım oranı oldukça yüksektir. Tarım işçiliğinde hem işveren ve hem de aileleri açısından son derece önemli olan kadın emeği, buna karşın görünmeyen, ucuz ve ücretsiz bir emek türü olarak değerlendirilmektedir. Mevsimlik gezici tarım işçiliği yapan kadınların emeklerinin bu şekilde değerlendirilmesi, içinden geldikleri toplumsal çevrede egemen olan toplumsal cinsiyet değerleri uyarınca kendilerine biçilen konumlarından kaynaklanmaktadır. Kadın işçilerin çalışma ve yaşam alanlarındaki rol ve sorumlulukları, bölgede egemen olan toplumsal cinsiyet değerlerine göre inşa edilmiş olan toplumsal konumlarıyla ilişkilidir. Geleneksel ataerkil değerlerle çizilen bu roller, keskin bir hiyerarşik ayrışmayı getirmektedir. Mevsimlik gezici tarım işçisi kadınların yapmakta oldukları günlük işler, cinsiyetçi bu ideoloji bağlamında onların "görevi" ve "sorumluluğu" olarak algılandığı için kadının emeği "değersiz", "ucuz" ve "görünmez" bir komumdadır.

Mevsimlik gezici tarım işçiliğinin bütün aşamalarında kadınlar, yoğun bir iş yükü altında olmalarına, aile ve çocuklarla ilgili büyük sorumluluklar üstlenmesine rağmen, hem iş hem de toplumsal açıdan hak ettikleri bir konumda oldukları söylenemez. Bunun temel sebebi daha çok ev içi alan ile ilişkilendirilen kadınların, üretimdeki eylemleri de kendilerine biçilen geleneksel rollerinin bir devamı olarak görülmektedir. Ev işleri ve çocuk bakımı kadınların temel işleri olarak görülürken, tarladaki yaptıkları da bu işlerin bir devamı gibi kabul edilmektedir. Kadınların tarımsal üretimdeki iş yüklerinin erkekler kadar yoğun olması, tarımsal alan dışındaki yaşam alanlarında toplumsal cinsiyet temelindeki yeniden üretime yönelik rol sorumluluklarında herhangi bir değişiklik yaratmamaktadır. Bu da doğal olarak tarım işçisi kadınların yüklerini daha da arttırmaktadır.

Mevsimlik gezici tarım işçisi kadınların eğitim seviyeleri düşüktür. Bölgenin toplumsal cinsiyet değerleri uyarınca erkeklere göre ikincil bir konumda olan kadınlar, gittikleri yerlerde çok önemli sorunlar yaşamaktadır. Mevsimlik gezici tarım işçisi kadınlarının yaşadıkları bu sorunların ve kendileriyle ilgili neredeyse tüm konularda yeterince etkili olamamasının da temel nedeni, içinden geldikleri toplumun toplumsal cinsiyete göre belirlenmiş olan bu konumlarıdır. Kadınların toplum içindeki konumunu anlamak için ait oldukları toplumsal, ekonomik, sınıfsal, etnik kimlik ve bu kimliklerin ürettiği toplumsal cinsiyet gibi süreçleri incelemek bu yüzden son derece önemli ve gereklidir. Buradan hareketle bu çalışmada, mevsimlik gezici tarım işçilerinin gittikleri çalışma alanlarına da taşıdıkları aile, akrabalık ilişkileri ve bölgede egemen toplumsal cinsiyet rejiminin kadın işçilerin, tarla ve yaşam alanlarındaki konumu, iş yükü ve emeği üzerindeki tasarrufunu ne şekilde etkilediği analiz edilmektedir.

Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Aile Yapısı

Yapısal işlevci kuram; modernleşme, kentleşme ve sanayileşmeyle birlikte geniş aile oranlarının zorunlu olarak düşüşünü öngörür. Daha önceleri aile kurumu tarafından gerçekleştirilen birçok fonksiyonun endüstri toplumlarında başka kurumlar tarafından yerine getirildiğini savunan yaklaşımlar, sanayileşme ile birlikte çekirdek aileye doğru, zorunlu ve doğrusal bir değişim çizgisini kabul eder (Parsons, 1961). Ülkemizde yapılmış bazı temel çalışmaların bu genel kabulü doğrulamasına (Kandiyoti, 1984, s. 24) ve birçok araştırmanın da büyük oranda geniş aileden çekirdek aileye geçişin bu evrensel doğrultuda olduğunu ortaya koymasına rağmen, dünyanın pek çok yerine ilişkin araştırma bulguları, bu yaygın yaklaşımı desteklememektedir. Geniş aile ve ilişkilerine en klasik örnek olarak gösterilen Hindistan'da 1951 sayımı sonuçları ortalama aile büyüklüğünün 4,9 kişi olduğunu göstermiştir. Japonya ileri derecede sanayileşmesine ve kentleşmesine rağmen geniş aile biçimini belli bir oranda sürdürmektedir. Ayrıca, Sjoberg, oldukça güvenilir verilere dayalı olarak sanayi öncesi toplumlarda, geniş ailenin kırsal bölgelerden daha ziyade kentlerde görüldüğünü ortaya koymuştur (Timur, 1972, s. 10-11).

Uzmanlar sanayi öncesi toplumlarda geniş aile normu bulunsa da yüksek ölümlülük düzeyinden ötürü üç neslin bir arada yaşadığı geniş ailelerin başat bir yaşam biçimi olmadığını ileri sürerek çekirdek aile biçimiyle modernleşme süreci arasında kurulan zorunlu ilişkiyi reddetmişler. Laslett ve çalışma arkadaşları (1972), Avrupa'da çekirdek aile biçiminin çok eskilerden beri başat olduğunu geçmişe dayanan verilerle ortaya koymuştur. Duben, Osmanlı Dönemi'nde de Anadolu'da çekirdek ailelerin egemen olduğunu anlatmaktadır. Türkiye'de 19. yüzyılın sonlarından başlayarak yaşanan sosyodemografik ve ekonomik dönüşümler, aile biçiminin değişmesine ve farklı aile yapılarının görülmesine neden olmuştur. Bu süreçte, geleneksel aile biçimlerinin fonksiyonları giderek ortadan kalkmış ve modernleşme sürecinin getirdiği yeni yaşam biçimlerine uygun aile biçimleri toplumsal yaşamda önemli bir yer tutmaya başlamıştır (Özbay, 2014: 57).

Tablo 1: Katılımcıların sahip olduğu aile tipi

Aile tipi	Sayı	%
Çekirdek aile	532	82,6
Geniş aile	112	17,4
Toplam	644	100,0

Araştırma sahasında, büyük oranda çekirdek aileye rastlanılmıştır. Katılımcıların %82,6'sı çekirdek aile tipine sahipken, %17,4'si geniş aile tipine sahiptir. Bu oranlar Türkiye geneli oranlarına yakındır. ADNKS verilerine göre; Türkiye'de 2022 yılında çekirdek aile biçimindeki hane halkları oranı 64,5 ve geniş aile hane halklarının oranı, ise %12,8 olmuştur (TÜİK, 2022).

Ailedeki birey sayısına göre bölgedeki yaygın aile formuna bakıldığında geleneksel yapısından ötürü geniş aile biçiminin daha yaygın olacağı öngörüsünün tersine, bölgede çekirdek aile biçiminin daha başat olduğu saptanmıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi genelinde gerçekleştirilmiş bazı detaylı çalışmalarda çekirdek ailelerin oranı %60'tan aşağı düşmemiştir (GAPKİ, 1996, s. 17; Sencer, 1993, s. 263). Şanlıurfa kırsalında gerçekleştirilmiş bir çalışmada; geniş aile oranı sadece %3 oranında bulunmuştur (Baran vd.,1998, s. 21).

Çok Eşlilik

Geleneksel değerlerin birçok alanda etkili olduğu bölgede, yüksek bir oranda (% 95,3) tek eşlilik eğilimi egemendir ve nesnel veriler, çok eşliliğin düşme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Çok çocukluluk eğiliminin teşvik ettiği iki eşli bireylerin oranı bölgede

%4,7'iken, ikiden fazla eşli olana bulunmamıştır. Bu dağılım tüm kentlerde aynı olmamakla birlikte, Adıyaman ve Gaziantep'in kent merkezinde çok eşli olana rastlanılmazken, Şanlıurfa ve Diyarbakır'da bu oran nispeten yükselmektedir (Sencer, 1993, s. 281). Çok eşli olanların oranı başka bir çalışmada %6 olarak bulunmuştur (Ökten, 2004, s. 72). Çok eşlilik oranlarının düşük bir düzeyde çıkmasından hareketle, geçmişte görece daha yaygın olan bu geleneğin, insan gücüne duyulan ihtiyacın eskisine nispeten azalması, eğitim düzeyinin yükselmesi kadınlara bakışın eskiye nazaran daha olumlu bir seviyeye gelmesi vb. sebeplerden ötürü yaygınlığını yitirdiği söylenebilir.

Çok yaygın olmasa da bölgede görülen çok eşliliği, çok boyutlu bir yaklaşım ve bölgenin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısı bağlamında açıklamak gerekir. Tarımın önemli bir ekonomik faaliyet olduğu bölgede, aile işletmeleri egemendir ve iş gücü ihtiyacının önemli kısmı hane halkı bireylerince karşılanmaktadır. Geleneksel değerlerin etkili olduğu bölgede, ailenin gücünü belirleyen ölçütlerden birisi olarak değerlendirilen çok çocuk isteğiyle toplumsal yapının boşanmayı onaylamaması çok eşliliğinin en temel nedenleridir (Ökten, 2009, s. 307).

Tablo 2: Şu anda birlikte yaşanan eş sayısı

Sayı	Kişi Sayısı	%	Geçerli %
1	481	74,7	98
2	9	1,4	1,8
3	1	,2	,2
Toplam	491	76,2	100
Cevapsız	153	23,8	
Toplam	644	100,0	

Şanlıurfa ilinde önemli oranda gerilese de çok karılılık biçimindeki çok eşli evlilik türleriyle yer yer karşılaşılabilir. Bu bağlamda görüşülen tarım işçisi evli olan 481 erkekte sadece 10 tanesi (%2,1) birden fazla eş olduğunu belirtmiştir. Çok eşli olan erkeklerden 9 tanesinin (%1,8) 2 eş, 1 tanesinin (%0,2) ise 3 eş bulunmaktadır.

Tablo 3: Çok eşli erkeklere göre çok eşliliğin nedenleri

Nedenler	Kişi Sayısı	%
Erkek çocuğum olmadı	7	70
İlk eşim hastaydı	2	20
Gelenek-adet olduğu için	1	10
Toplam	10	

Sınırlı da olsa henüz rastlanılan çok eşliliğin nedenleri olarak değişik gerekçeler öne sürülmüştür. Çok eşliliğe ilişkin öne sürülen nedenler arasında, erkek çocuğum olmaması durumu en yüksek oranda (%70) çıkmıştır. Çocuk/erkek çocuk isteği vurgusu, bölgeyle ilgili çalışmaların ortaya koydukları verilerle uyumlu bir görünüm arz etmektedir.

Çok çocuk doğurmanın, özellikle de erkek çocuğu doğurmanın açık bir şekilde kadının yararına olduğu (Sancar vd., 2006, s. 21) bölgede, bu konudaki verilere bakıldığında; doğurganlığı/erkek çocuğu doğurganlığını destekleyen, teşvik eden kültürel normların önemli bir oranda etkili olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle tarımın etkili olduğu kırsal alanlarda; ihtiyaç duyulan iş gücünün büyük ölçüde hane halkı tarafından karşılanması çok çocukluk eğilimini de etkilemektedir. Diğer taraftan bölgede etkin bir konumda olan aşiret yapısı, diğer birçok alanda olduğu gibi doğurganlık eğilimini de önemli bir oranda etkilemektedir. Geleneksel değerlerin birçok alanda etkili olduğu bölgede, çocuk, özellikle erkek çocuk sayısı aile ve bireylerin nüfuzunu belirleyen önemli unsurlardan birisidir (Ökten, 2009, s. 307). Bölgede kadınların doğurganlığı ve sahip olduğu çocuk/erkek çocuğu sayısı, kadınların statüsünü

belirlemede önemli bir etkiye sahiptir. Bu nedenle kadınlar da bu konuda en az erkekler kadar istekli ve ısrarlı olmaktadır. Zira bölgede geçerli toplumsal cinsiyet değerlerine göre kadının temel görevlerinin başında çocuk doğurmak gelmektedir.

Akrabalık: Sosyal Dayanışma ve Kontrol

Akrabalığın, yerel gündelik hayatı yönetme biçimi olduğu bu yörelerde toplum, akrabalık ilişkileri vasıtasıyla örgütlenmiştir. Akrabalık bir kimlik, bir aidiyet, bir davranış haritasıdır. Toplumun yöneten bir dünya görüşü, bir toplumsal cinsiyet rejimi, bir iktidar mekanizmasıdır. Akrabalık ideolojisi, toplumun tüm gözeneklerine nüfuz etmiştir. Şehre göçen insanlar, tanıdıkları, kendilerine yakın buldukları insanların yanlarına yerleşmeye, etraflarına akrabalarını toplamaya çalışır. Şehirde hemşeri olarak adlandırılan bu mekanizma bir çeşit modern akrabalık yaratma çabaları olarak değerlendirilmelidir. Akrabalık, sosyal, ekonomik, siyasal ve ahlaki bir düzendir (Tillion, 2006, s. 22-27). Aşiret ideolojisinin evlilikten siyasete birçok alanda bireyin davranışlarını belirlediği bölgede akrabalık, yardımlaşma ve dayanışmanın da temel düzlemini oluşturmaktadır. Bu yüzden bölgedeki topluluklar, büyük ölçüde gerçek ya da kurgusal kan bağına dayanan akrabalıklar esasına göre oluşmuştur (Ökten, 2009, s. 102).

Toplulukların büyük oranda akrabalık aracılığıyla örgütlendiği, mirasa sahip olmanın belli bir aileye mensubiyetten geçtiği bu toplumlarda, mensubiyet de ancak ailenin üyesi bir anneden veya babadan dünyaya gelmiş olmakla mümkündür. Baba soyunun bireylere, topluluğa aidiyet ve önemli bir nüfuz kazandırdığı buralarda soyluluk da baba soyundan akrabaların evlenmesiyle ilişkilidir; soyluluk için bu kurala uyulması gereklidir. Grubun içinden yapılan evlilik soyluluğu da arttırır. Mağribin hemen her yerinde ve Doğu Akdeniz'in büyük kısmında "ideal evlilik" bugün bile, akraba ile yapılandır (Tillion 2006, s. 53). Ortadoğu toplumlarında yaygın bir şekilde görülen akraba evliliği, Türkiye'de ve özellikle araştırma bölgesi Güneydoğu Anadolu Bölgesinde daha yüksek oranda görülmektedir.

ADNKS verilerine göre, 2021 de toplam resmi evlilikler içinde, son evliliğini birinci dereceden kuzenleriyle yapmış, 16 ve üzeri yaştaki bireylerin oranı %8,3'tür. Akrabalık türüne göre bakıldığında, akraba evliliği yapmış bireylerin %46,6'sının hala/dayı çocuklarıyla, %27,2'sinin amca çocuklarıyla ve %26,2'sinin ise teyze çocuklarıyla evli olduğu saptanmıştır. İllere göre bakıldığında, 2021 yılında akraba evliliği oranının en yüksek olduğu il %18,4 ile Şanlıurfa'dır (TÜİK İstatistiklerle Aile, 2021).

Tablo 4: Eşlerin akrabalık durumu

Akrabalık Durumu	Sayı	Yüzde	Geçerli yüzde	Toplamlı yüzde
Akrabalık Durumu	166	25,8	27,5	27,5
Akrabalık yok	372	57,8	61,7	89,2
Kuzen	65	10,1	10,8	100,0
Uzak akraba	603	93,6	100,0	
Toplam	41	6,4		
Cevapsız	644	100,0		

Çalışmaya katılan, evli tarım işçilerinin dörtte üçe yakın bir kesiminin (%73) eşleriyle akraba olduğu saptanmıştır. Bunların %62'si eşlerinin kuzeni (amca, dayı, hala ve teyze çocukları) olduğunu belirtirken %11'i eşleriyle uzak akrabadır. Eşiyle akrabalık bağı olmayanların oranı %27'dir. Tarım işçisi hane halkı reisi ve eşleri arasında hısım-akrabalık bulunanların oranı (%73), bölgede akraba evliliklerinin önemli bir zemine sahip olduğunu gösteren bir düzeydedir. Bu durum konu ile ilgili yapılmış diğer çalışma verileriyle desteklenmektedir. Semerci ve Erdoğan'ın çalışmasında görüşülen tarım işçilerinin %54'ünün eşleriyle akrabalık ilişkileri bulunmuştur (2017, s. 82).

Geleneksel toplum yapısına sahip bölgede, ihtiyaçların karşılanmasından sorunlarla başa çıkılmasına akrabalık ilişkileri, önemli oranda işlevselliğini sürdürmektedir. Bölgede yoğun olarak başvurulan akrabalar arası evlilikler, toplulukları bir tür akrabalık birliğine çevirmiştir. Akrabalık ilişkileri, kuşatıcı bir çerçeve ve dayanışma zemini oluşturmaktadır. Bölgede yaygın olarak rastlanan akraba evliliklerinin önemli motivasyonlarından biri de sosyal ve ekonomik eksenli “güvenlik” kaygıdır. Akrabalar arası evliliklerin, akrabalarla olan sosyal ve ekonomik ilişkileri pekiştirdiği, sorunların aşılmasında dayanışma unsuru oluşturduğu düşünülmektedir. Baba soyluluk ilkesi temelinde örgütlenmiş bölgede, bireyler arasında dayanışmanın niteliği de akrabalık derecesine göre belirlenmektedir. Bu anlamda baba soyuna yakınlık soyluluğun derecesini belirlediği için, soy içi evlilikler ve özellikle babasoylu akrabalar arası evlilikler daha çok tercih edilmektedir. Bu kaygılar, amca çocukları evliliklerini arttıran önemli toplumsal kaygılardır. Bölgede gündelik yaşamda önemli bir şekilde etkili olan akrabalık ideolojisi, yüksek oranda görülen akraba evliliklerinin de temel nedenidir.

Bizim burada genelde akraba ile evleniriz. Akrabalar birbirlerine yardım ederler. Akrabalar bildiğimiz, tanıdığımız insanlar olduğu için alışmak da kolay oluyor. Akraba olunca fazla yanlış yapamaz sana. Çevremiz de hep akraba zaten. Pek başkalarını da tanımıyoruz ki (Kadın işçi, 49).

Baba soyuna dayalı akrabalık ilişkilerinin geçerli olduğu bölgede, akraba evlilikleri de daha yüksek oranda görülmektedir. Baba soyuna dayalı aşiret örgütlenmesinde kişiler, içinde yer aldıkları sülalelere göre değerlendirildiğinden itibar ve nüfuz kaynağı olan sülale yapıları titizlikle korunmaktadır. Sülale birliklerini korumak için en çok başvurulan yöntem ise sülaleler içinde gerçekleştirilen evliliklerdir. Bu bakımdan, akraba evlilikleri ile aşiret tipi örgütlenme arasında doğrusal bir ilişki söz konusudur. Aşiret birliğinin sürdürülmesinde aynı soy içinde yapılan evlilikler; soy birliğinin “dayanışması” ve güçlü bir “biz” algısının oluşturulmasında önemli işlevler ifa etmektedir. Dolayısıyla, aşiret yapısı soy içi evlenmelerini de etkileyen temel bir unsurdur (Ökten, 2009, s. 102).

Bu toplumsal yapı içinde doğup büyüyen mevsimlik gezici tarım işçileri, tarım işçiliği sürecinde de akrabalık ilişkilerini yoğun bir şekilde kullanırlar. Şanlıurfa’dan Türkiye’nin değişik yerlerine mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışmaya giden hane halkları, bu süreçte karşılaşılabilecekleri risk ve maliyetleri en aza indirmek için genelde akrabaları, köylüleri ve/veya tanıdık hemşerileriyle birlikte ve akraba/tanıdık bir elçi ile birlikte hareket ederler. Genelde birbirleriyle akraba olanların beraber gittikleri yerlerdeki çalışma ve birlikte yaşama kurallarının uygulanmasında akrabalık ilişkileri ve bu ilişkilerin ürettiği ahlaki kodlar önemli oranda etkili olmaya devam etmektedir. Böyle bir durumda, kendi memleketlerinin dışına çıkmış olmalarına rağmen gidilen yerlerde akrabalık değerleri, çalışma ilişkileri içinde yeniden üretilmektedir. Diğer bir ifadeyle, mevsimlik gezici tarım işçilerinin çalışma ve çadır alanlarında da büyük oranda aşiret/akrabalık sisteminin değerleri geçerlidir. Çadırların kurulacağı yer ve yerleşme düzeni, çalışma ilişkilerin nasıl gelişeceği de büyük oranda çok bu akrabalık düzenlerine uygun bir şekilde kurgulanmaktadır.

Akraba olunca seni koruyor yeri gelince. Namusunu da koruyor. Çoğu akrabalarımız, kadınlarımız kendini güvende hissediyor. Çadırdaki işte birbirlerine yardım ediyorlar. Akraba senin sırrını saklar, açığımı kapatır yani. O yüzden akrabalık iyidir yani (Erkek işçi, 51).

Akrabalık bağları, iş bağlantıları kurmak, tarlada/bahçede ve ortak yaşam alanlarında zorlukların aşılması ve bu göç sürecinin maliyetini hafifletme gibi çeşitli işlevleri yerine getiren enformel bağlılıklardır. Paylaşımçı ve dayanışmacı bu ilişkiler akraba olan mevsimlik tarım işçileri arasında sağlam bağlar geliştirmekte, var olan bağları daha da güçlendirmektedir. Daha çok kadınlar olmak üzere birbirleriyle dayanışmakta, aynı zamanda geldikleri toplumsal yaşamda geçerli olan geleneksel kural ve değerlerin dışına çıkılması da engellenmiş olmaktadır.

Bu durum bölgeden götürülen toplumsal yapının -değişime uğrasa da- yeniden üretilmesini de sağlamaktadır.

Bu anlamda bölgeden giden mevsimlik gezici tarım işçilerinin konumu ve davranışlarını büyük oranda bölgede de geçerli olan kültürel değerlere uygun oluşan ataerkil denetim mekanizmaları şekillendirmektedir. Erkek, kadın ve çocukların tarlada/bahçede, yaşam alanlarında, akrabalar ve yabancılarla olan ilişkileri bu değerlere göre belirlenmektedir. Gidilen yerlerde tarım işçisi kadınlar kapalı bir çevrede hareket etmekte ve çoğunlukla, tanıdık, yakın akraba çevresiyle çalışmakta, iletişim kurmaktadır. Aynı aşiretten, köyden veya mahalleden tanıdıkları ile birlikte hareket edilmekte ve geldikleri bölgenin sosyokültürel değerleri büyük oranda buradaki hayatlarını da belirlemektedir. Mevsimlik gezici tarım işçilerinin dünyasında, hangi işin hangi koşullarda yapılacağı, barınma yerinin belirlenmesi, ücretin miktarı ve nerelerde kullanılacağı gibi konularda büyük oranda erkeklerin belirleyici olduğu bir düzen geçerlidir. Başka memleketlere çalışmaya giden mevsimlik tarım işçisi kadınlar beraberlerinde tanıdık bir erkek olmadan çalışmaya gidememektedir. Kadınlar genelde evliyse kocası ve kocasının akrabaları, bekâr ise erkek kardeşleri veya akrabaları ya da akraba olan bir elçi/aracı ile ancak çalışmaya gidebilir. Bu anlamda bölgedeki mevsimlik gezici tarım işçiliği ile akrabalık iç içe geçmiş durumdadır. Akraba evlilikleri, akrabalık ilişkilerini, bu ilişkiler üzerinde yükselen aşiret ideolojisini ve bu ideolojinin ürettiği değerleri pekiştirmenin ve yeniden üretmenin temel yollarından birisidir.

Toplumsal Cinsiyet ve Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliğindeki Görünümleri

Kadınların toplum içindeki konumunu anlamak için ait oldukları toplumsal, ekonomik, sınıfsal, etnik kimlik ve bu kimliklerin ürettiği toplumsal cinsiyet gibi süreçleri incelemek gerekir. Genelde tüm hane halkı bireylerinin katıldığı mevsimlik gezici tarım işçiliğinde kadın ve kız çocukları hem işin niteliği ve hem de kadınların kendi durumları itibariyle tarım işçiliğinde son derece önemli bir konumdadır. Böyle olmasına rağmen, kendileriyle ilgili neredeyse tüm konularda yeterince etkili olamamakta ve bunun temel nedeni ise; içinden geldikleri toplumun toplumsal cinsiyete göre belirlenmiş konumlarıdır.

Bu hiyerarşik toplumsal cinsiyet anlayışı, eğitim, sağlık, çalışma yaşamı vb. bütün alanlarda kadınların aleyhine olacak bir şekilde işletilmektedir. Eğitim başta olmak üzere bu alanlardaki düzey düşüklüğü kadınların aleyhine olan bu süreci daha da pekiştirmektedir. Bölgedeki bütün kadınlar için farklı düzeylerde de olsa geçerli olan bu durum kırsal ve özellikle az topraklı ya da topraksız mevsimlik gezici tarım işçileri için daha da belirgindir.

Bölgede kadınların statüsü ve rolleri önemli ölçüde geleneksel değerler tarafından belirlenmektedir. Buna göre kadın, toplumsal cinsiyet temelindeki iş bölümüne göre “ev kadını”, “annelik” gibi rolleri yerine getiren geleneksel bir konumdadır. Bölgede yapılmış bir araştırmada, kadının konumuna ilişkin dile getirilen ifadeler de önemli oranda buna benzer eğilimi yansıtmaktadır. Görüşülenlerin çoğunluğu (%64,3) kadının görevini “analık” (çocuk doğurmak ve yetiştirmek) olarak tanımlarken, %22’si kadının görevini “ev işlerini yapmak ve eşine bakmak” olarak tarif etmiştir. Daha eşitlikçi bir konumu işaret etmek anlamında, kadını “eşinin hayat arkadaşı” olarak tanımlayanlar ise %13,8 olarak bulunmuştur (Ökten, 2004, s. 160). Erkeğin ve kadının toplumdaki görevleri, sorumlulukları, hakları, kişilik özellikleri vb. içinde yaşadığı toplumun cinsiyet anlayışına göre şekillenir. Buna istinaden de kadınlar özel alana, erkekler ise kamusal alana yönlendirilir. Kadınların yaşam alanının sınırları ev, eş ve çocuklarla belirlenir. Ev işleri, çocuk doğurmak ve bakımı ve eşin yeniden üretime hazırlanma işleri kadının varoluş sebebi olarak görülür (Helvacıoğlu, 1996, s. 41).

Kadın ve erkeklere atfedilen davranış kalıpları, rol modelleri toplum tarafından kabul edilmiş doğrular olarak görülür (Sankır, 2010). Erkeklerle kadınlar arasındaki farklılıkların salt

biyolojik farklılıklarla ile açıklanamayacağını, kadın ve erkeklerin rolleri, kadın ve erkeklerden toplumun beklentileri bakımından kültürler arasında büyük farklılıklar olduğuna dikkati çeken toplumsal cinsiyet çalışmaları, bunların toplumsal düzlemde inşa edildiğini savunur. Dolayısı ile kadın ve erkeklerin toplumsal konumları, hayata katılım düzey ve biçimleri, kendilerine atfedilen rol ve davranış biçimleri, yaşadıkları toplumsal cinsiyet rejiminden önemli oranda etkilenir. Ailede kadın ve erkeğin işlevi, iş bölümü ve rol dağılımı anlamada toplumsal cinsiyet göz ardı edilemez.

Nitekim, araştırma bölgesinde yapılan diğer bazı çalışmalar, kadının ve erkeğin aile içindeki görevlerinin tanımlanmasında bölgenin geleneksel değerlerine göre bir ayrıma gidildiği; erkeğin aile içerisindeki en temel görevleri ailenin geçimini sağlama, aileyi, aile şerefini ve namusunu koruma olarak belirtilmişken, kadınların aile içerisinde en önemli görevlerinin ise aile üyelerinin (eş, çocuk, ana, baba vb.) bakımı ve ev işlerinin yapılması olduğu savunulmuştur (Davran vd., 2020, 2019; Sevinç ve Davran, 2017).

Tablo 5: Kadınların ailedeki en önemli görevleri

Görevler	Erkek		Kadın		Toplam		Asymp. Sig. (2-sided) *
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
Annelik (çocuk doğurmak ve yetiştirmek)	326	65,6	113	76,9	439	68,2	0,010**
Ev işlerini yapmak	118	23,7	18	12,2	136	21,1	
Eşinin hayat arkadaşı	53	10,7	16	10,9	69	10,7	
Toplam	497	100,0	147	100,0	644	100,0	

* Pearson Chi-Square
 ** 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 15,75.

Çalışma bağlamında katılımcıların, kadınların aile içerisindeki en önemli konumu/görevinin ne olduğuna ilişkin verdikleri yanıtların da büyük oranda bölgede egemen toplumsal cinsiyet değerlerine paralel oldukları anlaşılmaktadır. Hem kadın hem de erkek katılımcılar, kadınların aile içerisindeki en önemli görevinin çocukların doğurulması ve yetiştirilmesi anlamına gelen analık olduğunu belirtmişlerdir.

Erkek işçilerin %65,6'sı kadınların en önemli görevinin analık olduğunu düşünürken bu oran kadınlarda %76,9'a çıkmaktadır. Kadınların en önemli görevinin ev işlerinin yapılması olduğunu düşünen erkeklerin oranı %23,7 iken aynı konuda kadınların oranı %12,2'dir. Eşine hayat arkadaşı olmalıdır görüşüne yönelik kadın ve erkek katılımcılar yaklaşık oranlarda fikir beyan etmişlerdir. Kadın ve erkekler arasında görüş farklılığının tespiti ve bu farklılığın istatistiki olarak anlamlılığını ölçmek amacıyla ki-kare testi yapılmış, test sonucunda kadın ve erkeklerin "kadının en önemli görevi" konusunda farklı düşündükleri ve bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır ($p=0,01<0,05$).

Kadının anne ve eş olarak, evin idaresi, çocukların bakımı ve yetiştirilmesi, eşine hizmeti temel görevleri olarak vurgulayan ve her zeminde bu asli görevlerini hatırlatmak suretiyle, varlığını devam ettiren geleneksel anlayış, bir anlamda, modern toplumun dönüştürücü etkilerine karşı koyarak, erkek egemen yapının devamına katkıda bulunmaktadır (Çaha, 1996). Nüfusun yarısını oluşturan kadınlar toplumun her alanda gelişmesinde çok önemli bir konumu teşkil etmektedir. Toplumun her alanında en az erkek kadar sorumluluk yüklenmesine rağmen, genel olarak üstlendikleri ağır sorumluluklarla uyumlu bir statüyü temsil ettikleri söylenemez. Bu durum kırsal kesimde daha keskin ve yaygındır. Geleneksel yapının

görece daha egemen olduğu kırsal kesimde kadına yüklenen sıfatlar toplum içindeki konumu kentlerdeki hemcinslerine göre önemli farklılıklar göstermektedir. “Evinin kadını”, “çocuklarının anası” olarak görülen kadınların temel görevi eşinin ve çocuklarının bakımını sağlamak, evin işlerini yapmak olsa da kırsal kadını, evin geçimini sağlamada da önemli görevler üstlenirler.

Bölgeden gelen tarım işçisi kadınların, ailedeki erkeklerle birlikte tarladaki/bahçedeki işlerin hemen her aşamasında çalışırken diğer taraftan tarla dışındaki yaşam alanlarında temizlik, çocukların bakımı, yemek yapma, yakacak temini gibi ev işlerinin tümünü de üstlenmektedir. Bu kadar yoğun görevlerine rağmen kadınların emeği yeterince görünür değildir, olsa bile karışıklıklarını alıp kullanamamaktadırlar. Kadınlar tarladaki işleri aksatmamak için diğer tüm işleri(ni) buna göre ayarlamak durumundadırlar. Sabah erkenden tarlaya gitmek zorunda olan kadınlar dinlenme zamanlarından kısarak gece geç saatlere kadar ev işlerini de yapmaktadırlar. Bu anlamda üretim ve aile yaşamının her alanında önemli sorumluluklar üstlenen tarım işçisi kadınların ekonomik ve toplumsal statüsünü yükseltmeye yönelik çalışmalar büyük önem arz etmektedir.

Ağır bir yük ve sorumluluk yüklenmiş olan gezici tarım işçisi kadınların tarladaki ve tarla dışındaki konumları, büyük oranda içinden geldikleri toplumsal cinsiyet rejimi tarafından belirlenmektedir. Bu anlamda bölgeden gelmiş gezici tarım işçisi kadınların -Türkiye genelinde kadınların tarımsal kesimde ve bilhassa köy hayatında olduğu gibi- erkeğe göre daha fazla çalışması, içinde doğup büyüdüğü toplumsal değerler bakımından doğal sayılmaktadır (Kazgan, 1982; Yıldırak, 1987). Mevsimlik gezici tarım işçisi kadınların iş ve çalışma ilişkilerinin belirlenmesi, ücreti üzerindeki kontrolleri, çalışma yaşamı dışındaki toplumsal rol ve sorumluluklarının anlaşılmasında, işçi kadınların da ait oldukları toplumsal yapının kadın ve erkeğe ilişkin yaklaşımları son derece önemlidir. Zira “tarımda kamusal ve özel alanın ayrılmamış olması ve ataerkil mülkiyet yapısı, kadının cinsiyete dayalı iş bölümü içerisindeki konumunu önemli ölçüde etkilemektedir” (Karkıner, 2006, s. 27).

Gezici mevsimlik tarım işçiliğinde kadının emeği, iş yükü de işçilerin geldikleri toplumsal cinsiyet rejiminin inşa ettiği toplumsal statüye göre şekil almaktadır. Bu ataerkil toplumsal yapıda kadınlar, erkek karşısında ikincil ve birçok bakımdan erkeğe bağımlı bir konumdadır. Üstelik sadece köylerden giden mevsimlik tarım işçisi kadınlar değil, büyük oranda kırsaldan kentin periferilerindeki gecekondu mahallelerine taşınmış olan kadınlar da büyük oranda benzeri bir durumdadır. Zira gerek kentlerin gecekondu mahallelerinde yaşayan kadınların kentsel mekândaki konumları ve gerekse tarım işçisi olarak çalışan kadınların konumları büyük oranda bölgedeki geleneksel değerler tarafından kendilerine atfedilen roller tarafından belirlenmektedir. Bu aileler hem yaşadıkları gecekondu mahallelerine ve hem de gittikleri başka yerlere, içinde doğup büyüdüğü toplumsal değer ve normları da beraberinde götürmekte ve bu değerleri buralarda da yeniden üretmektedir.

Bu anlamda özellikle kadınlar açısından kente taşınmış olmak ya da başka şehirlere gezici tarım işçisi olarak çalışmaya gitmek toplumsal rol ve statüleri bağlamında pek de olumlu açıdan bir etkide bulunduğu söylenemez. Çünkü gecekondu alanlarında yaşayan kadınların kentin sunduğu varsayılan imkânlardan yararlanıp yararlanamamaları ya da göç sürecinden olumlu ya da olumsuz etkilenmeleri, aile içindeki konumları ile ve aile içi dinamiklerden oluşan değişikliklerle yakından ilişkilidir (İlkaracan ve İlkaracan, 1999, s. 321).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nden başka memleketlere giden gezici mevsimlik tarım işçileri, gittikleri yerlerde de çalışma ilişkilerinde ve kaldıkları yaşam alanlarında, içinde doğup büyüdüğü aşiret/akrabalık ve bunun ürettiği geleneksel değerleri yeniden üretirler. Yaş ve cinsiyete dayalı bir hiyerarşiye dayanan bu ataerkil ilişkiler sisteminde kadınlar ve

gençler/çocukların üzerinde belirgin bir egemenlik durumu söz konusudur. Kadınların çalışıp çalışmayacağı, ne kadar ücrete çalışacağı ve hareket alanları büyük oranda erkekler tarafından belirlenmektedir.

Kadınların yaşam alanları gibi tarla/bahçede çalışma ilişkileri de toplumsal cinsiyet değerleri tarafından belirlenmektedir. Bu yüzden her iki alanda da çok yoğun çalışmalarına rağmen yapmış oldukları bütün bu işler geleneksel cinsiyetçi ideolojiye göre onların temel görevi ve sorumluluğu olarak değerlendirildiği için emekleri de görünmez kılınmış olmaktadır. Kadınların gittikleri tüm yerlerde tarımsal üretim ilişkilerindeki iş yüklerinin erkekler kadar yoğun olması, tarımsal alan dışındaki yaşam alanlarında toplumsal cinsiyet temelindeki yeniden üretime yönelik rol sorumluluklarında herhangi bir değişiklik yaratmamaktadır. Bu da doğal olarak tarım işçisi kadınların yüklerini daha arttırmaktadır.

Kadınlar her ne kadar tarlada erkeklerle birlikte ve erkekler kadar çalışsalar da bu emekleri ücretli bir faaliyet olarak değerlendirilmemektedir. Toplumsal cinsiyete dayanan iş bölümü bağlamında kadınların yaptıkları işler ikinci derecede önemli, erkeklerin yaptıkları işlerse birinci derecede önemli olarak kabul edilmektedir. Bu yaklaşım, yalnızca geleneksel toplumsal cinsiyet ilişkilerine dayanan iş bölümüne dair bir ayrımcılığı değil, aynı zamanda kadınların yaptıkları işin önemsiz görüldüğü, kalıplaşmış erkek egemen toplumsal yapıyı da yansıtmaktadır (Hoşgör, 2011, s. 228). Kadınların ev kadını pozisyonunda görülmesi, emeğini görünmez kılarken, kazancını alamayan ve toplum içindeki konumunu da olumsuz etkilemektedir. Kendisiyle ilgili ekonomik, sosyal ve siyasal kararlara katılımının erkeklerle göre daha düşük düzeylerde olması kadınların aleyhinde olan toplumsal cinsiyet eşitsizliğini daha derinleştirmektedir.

Kadın Emeği: Önemli, Ucuz ve Fakat Görünmeyen Emek

Yoksul olan mevsimlik gezici tarım işçileri için son derece önemli olan kadın emeği hem ucuz ve hem de görünmeyen, ücretsiz bir emek türü olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftan mevsimlik gezici tarım işçisi kadınların emeklerinin kontrolünün hanedeki erkeklerce yapılması, kadınların üretim ve yeniden üretim faaliyetlerinin sürekliliğini sağlamaları için değişik baskı biçimlerinin yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla mevsimlik gezici tarım işçisi kadınlar, emek yoğun tarımsal üretim sürecinde en zor koşullarda ve farklı deneyimleri bir arada yaşayan dezavantajlı grupların başında gelmektedir (MİGA, 2011: s. 11).

Yoksul ve büyük oranda başka gelir elde etme alternatifleri de bulunmayan, elde edilecek geliri maksimize edebilmek ailecek yapılan mevsimlik tarım işçiliğinde kadın emeği merkezi önem taşır. Yeterli mesleki donanıma sahip olmadığı için işe ulaşmakta güçlük çeken, çoğunlukla çalışmasına sıcak bakılmayan kadınlar, tarım işçiliğinde kontrol edilmeyi mümkün kıldığı, alenin bir arada göz önünde olmasını sağladığı ve memlekette çıkmış erkeklerin ihtiyaçlarını da karşıladıkları için yoğun olarak yer alırlar. Üstelik mevsimlik gezici tarım işçiliğindeki kadınlar, toplumsal cinsiyet bağlamında kendilerine yüklenmiş olan roller ve sorumluluklar bakımından erkeklerle göre daha fazla çalışmak durumunda kalmaktadır.

Bölgede kırsal kadının ücretli emeğe ulaşmasının önünde bazı yapısal engeller vardır. Bölgede miras sistemindeki uygulamalar ve yetersiz gelir nedeniyle toprak sahibi olmayan kadınların mülkiyet ilişkileri üzerinde kontrollerinin olmaması, kendi emekleri ve eğitimleri üzerinde söz sahibi olmalarını engellemektedir. Bu durum, kadını ailede karar verme konumlarını da zayıflatmaktadır. Türkiye tarımında ağırlıklı olarak ataerkil olan mülkiyet yapısı, tarihsel olarak kadının mülksüzlüğü olarak ortaya çıkan, bir kadın sorunudur. Miras olarak yasal açıdan hak ettiği toprakları bölgenin, geleneksel değerlerine göre alamayan kadınların, parası olsa da yeni toprak alıp mülk edinmemesi, kadının ailedeki diğer malların mülkiyetini ve kadının emeği üzerindeki kontrolünü olumsuz biçimde etkilemektedir

(Karkıner, 2006, s. 26). Nitekim kadın işçilerden birinin bu konuda aktardıkları, özellikle bölge kırsalındaki kadınların mülkiyet durumları ve emekleri üzerindeki kontrolleri ile ilgili resmi ortaya koymaktadır.

Biz de kadınlara miras verilmez. Evlerimizin toprağımızın tapusu erkeklerin üstünedir. Mirası erkek kardeşlerimiz alır. Rız olmasak ta yani mecbur veriyoruz onlara. Mahkeme falan ayıptır yani. Boşandığın zaman hiçbir şey elinde olmuyor senin. Baba, kardeş ya da erkek çocuklar sana bakıyor. Bölgede kadınlar pek çalışmaz. Çalışanlar da kazandıklarını kocalarına, babalarına verir (Kadın işçi, 42).

Kadının İş Yükü: Ağır ve Değersiz İş Yükü

Toplumsal hayattaki sınıf ve cinsiyetler arasındaki eşitsiz ilişki biçimlerinin belirlediği sınırlar içinde yer alan kadınlar, emek gücünün, yeniden üretim sürecinin ağırlığını gündelik hayatta yoğun biçimde yaşamaktadır (Lefebvre, 2015, s. 103). Kadınların yapmakta oldukları günlük işler cinsiyetçi ideoloji göre görevi ve sorumluluğu olarak kabul edildiğinden kadının emeği de görünmez kılınırken, tarlada/bahçede çalışması karşılığında aldıkları ücretler de erkeklere göre daha düşüktür. Tarım işçiliğinde geçerli olan sigortasız, güvencesiz emek mevsimlik gezici işçilikte kadın emeği için de geçerlidir (MİGA, s. 2012). Kaldı ki erkeklere oranla daha düşük ücretler alan kadınlar bu ücretlerine de doğrudan ulaşmamaktadır. Ataerkil ilişkiler, kadınları sosyal hayattan dışlayıp ve ataerkil yapıya bağımlı hale getirmektedir (Geçgin, 2009, s. 28).

Tarla/bahçedeki üretim faaliyetlerinden sonra erkeklerin sorumlulukları biterken ya da azalırken kadınların sorumlulukları, yeniden üretim için yaşamsal faaliyetlerini yerine getirmek için kesintisiz bir şekilde ve daha da artarak devam etmektedir. Sadece tarla/bahçeyle sınırlı kalmayan, yemek, bulaşık, çamaşır gibi işlerle kendisini gösteren tarla dışındaki işler, kadınların bu yeniden üretim sürecindeki konumunu göstermektedir. Tarlada/bahçede beraber çalıştıkları erkekler, işi bıraktıktan sonra dinlenmeye çekilebilirken kadınlar barınma yerlerinde değişik işler için çalışmaya devam ederler. Kadınlar, her gün ekmek için hamur yoğurmak, yemek ve diğer işlerde kullanmak üzere ihtiyaç duyduğu sıcak su için genelde etraftan kuru ağaç, çalı çırpı toplamak zorundadır. Bu da kadının çok çalıştığı için daha fazla yorulduğu anlamına gelmektedir. Türkiye'nin çok değişik yerlerinde çalışan mevsimlik gezici işçisi kadınların, tarla/bahçe dışındaki iş yükü ve emeğinin, mevsimlik iş gücünün yeniden üretiminde oynadığı rolün ağırlığı ve önemi, bu alanda yapılmış hemen her çalışmada üzerinde durulan konulardan biridir (Bu konuda bkz: Gülçubuk vd, 2003, Yıldırım 2014, Çınar 2014). Mevsimlik gezi tarım işçisi kadınlar ile yapılan görüşmelerde dile getirilenler, kadınların bu konuda ne kadar şikâyetçi olduklarını ve işlerinin gerçekten ne kadar yorucu olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

Sabah erkenden kalkarız, yatakları falan toplarız. Ondan sonra herkes tarlaya gideriz. Akşam çadırlara döndüğümüzde, bütün işler seni bekler yani. Çadırı süpür, yemek yap, ekmek yoksa ekmek yap, çamaşır yıka bulaşık yıka, çocukları doyur, üstünü başını temizle, erkeklere çay yap. Yani bir dakika bile boş yok. Gece olunca artık bayılacak kadar yoruluruz. Yatağa yığılırız artık. Sabah erkenden kalk tekrar. Yani Allah iyi geceyi yaratmış ki biraz uyuyoruz (Kadın işçi, 46).

Etnik, kültürel ve toplumsal cinsiyete dayalı yapılan iş bölümünce erkekler çoğunlukla sadece tarımsal işleri yaparken kadınlar, tarladaki işlerin yanında aile bireylerinin bakımı, gereksinimlerinin karşılanması, günlük yaşamın devam ettirilmesi sürecinde emeklerini yoğun bir şekilde ve çift yönlü olarak kullanmaya devam ederler (Güneş, 2016, s. 17). Kadınların tarla ve tarla dışındaki rol ve sorumlulukları bölgede toplumsal cinsiyet değerlerine göre inşa edilmiş olan toplumsal konumları ile ilişkilidir. Geleneksel ataerkil değerler ile çizilen bu roller, keskin bir hiyerarşik ayrışmayı getirmektedir. Üstelik kendilerine biçilen bu rolleri erkekler kadar kadınların da içselleştirmiş bir şekilde davrandıkları görülür. Bu davranışların kadınların

“kadınlık” rollerinin getirmiş olduğu normal davranışlar olarak kabul edildiği kadınların ifadelerinden açıkça görülebilmektedir:

Çocuklara bakmak yemek yapmak bulaşık yıkamak bunlar kadın işidir. Erkekler bu işleri beceremez. Erkeklerin bu işleri yapması ayıptır bizde (Erkek işçi, 47).

Bizim buralarda kadın olmak zordur. Çocuklara bakmak, temizlik yemek falan bunlar kadınların işi tabii. Erkekler bunları bilmez hiç de yapmazlar yani (Kadın işçi, 43).

Mevsimlik gezici tarım işçiliğinde büyük yaştaki kadın ve erkeklerin çalışma koşulları için geçerli olan durum, büyük oranda kız ve erkek çocukları için de geçerlidir. Tarlada/bahçede çalışma açısından cinsiyet farkı gözetmeksizin erkek ve kız çocukları birlikte çalışırken, yaşam alanlarında ev işlerinin büyük bir kısmı kız çocuklarının üzerindedir. Yaşam alanlarında iş yükleri görece daha düşük olan erkek çocuklara karşın kız çocukları, yemek yapmak, su taşımak, çadır temizliği yapmak ve ekmek pişirmek gibi ev işlerinin çoğunluğunu ya kendisi üstlenmekte ya da annesine yardımcı olmaktadır. Hem evdeki iş yükü açısından ve hem de okula gönderilme bakımından kız çocuklarının erkeklere göre daha dezavantajlı bir konumda oldukları görülmektedir. Bölgedeki toplumsal yapının bir devamı olarak yaşam pratikleri Lefebvre’in (2015) “parçalanmış gündelik yaşam ilişkileri” dediği kadın ve erkeğe biçilen rollere göre ayrıştırılmıştır. Bu anlamda, kamusal ve özel alanlardaki deneyimler, bölgenin toplumsal yapısına göre şekillenen “kadınlık” ve “erkeklik” kategorilerine göre farklılaşmaktadır.

Kadınlar tarlada ne kadar çalışsa da çadırda ev işlerini kadınlar yapar. Yemeği kadınlar yapar, çocuklara kadınlar bakar elbet. Bizim erkekler bunu yapmaz yani çok ayıp olur (Kadın işçi, 51).

Mevsimlik gezici tarım işçiliği yapan kadınlar tarladaki üretim faaliyetlerine aktif olarak katılsın veya katılmasın üretim mekânlarının dışındaki yaşam alanlarında “ev(in) kadını”, rolüne yüklenen ve Davidoff’a (2012, s. 147) göre kültürel olarak inşa edilmiş bütün görev ve sorumlulukları aksatmadan ve üstelik sorgulamadan yerine getirmek durumundadır. Kadınlar da “yeniden üretime yönelik bu faaliyetleri, “ev kadını” ve “annelik” görevlerinin bir gereği olarak içselleştirerek yerine getirirler. Tarla/bahçedeki ve özellikle de yaşam alanlarındaki yeniden üretim faaliyetleri kapsamındaki deneyimleri “kadınlık” kimliğinin doğal bir parçası olarak değerlendirildiği için kadın emeğini değersizleştirmekte ve görünmezleştirilmektedir:

Tabii ki yemek yapmak, çamaşır yıkamak, çocuklara bakmak kadının işidir. Bunu erkekler bilmez ki. Yani bunlar kadın işi, anladın mı? Erkek yapamaz yani (Erkek işçi, 42).

Mevsimlik tarım işçilerinin içinde buldukları yoksulluktan, bu yoksulluğun neden olduğu şartlardan en çok etkilenenlerin de yine kadınlar olduğu açıkça görülebilmektedir. Bölgeden giden mevsimlik gezici tarım işçileri, gittikleri yerlerde de memleketteki aşiret/akrabalık değerlerine göre hareket ettikleri için bölgedeki geleneksel toplumsal cinsiyet anlayışı burada da aynen devam etmektedir. Maruz kalınan zor çalışma ve yaşam koşulları bu toplumsal cinsiyetçi bakışı açısı nedeniyle kadınlar açısından çok daha çekilmez bir hâl alabilmektedir.

Kırsal yoksulluk şartlarından daha fazla etkilenen ve çok zor şartlarda çalışmak zorunda kalan mevsimlik kadın işçileri, eğitim olanaklarından, toprak sahipliğinden ve emeğinin karşılığını almaktan yoksundur. Kırsalda ve evde çalışan kadının, evin dışında yaptığı iş; ev işlerinin bir devamı olarak görülmekte ve bir ekonomik iş olarak kabul edilmemektedir. Bu kadınlar “ücretsiz aile işçisi” konumunda çalışırken, toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün bir neticesi olarak “evdeki kadın” ve “tarladaki ırgat” olarak değerlendirilmektedir (MİGA, 2011, s. 11). Aynı şekilde çalışmaya gidilen yerdeki zorlu koşullara rağmen hanenin bakımı, yemeği ve temizliğinden kadınların sorumlu olması, onların toplumsal rol ve sorumluluklarının doğal bir uzantısı olarak görüldüğünden, bu yorucu yeniden üretim faaliyetlerinin de yeteri

kadar önemsenmediği anlaşılmaktadır. Tarım işçisi ailelerin beraberinde götürdükleri geleneksel toplumsal yapının ürettiği cinsiyete dayalı iş bölümü kadın emeğinin önemsizliğini, görünmezliğini beslemekte ve doğallaştırmaktadır (Yıldırak vd., 2003, s. 67).

İşçi aileleri için önemli bir gelir getirici ve iş sahipleri için ucuz emek olarak değerlendirilen kadın emeğinin denetimi çoğunlukla hane reisi olan erkeklere bırakılmıştır. Kadınların çalışmalarına karşılık gelen ücretleri, ailenin reisi olan baba ya da kocaya, duruma göre erkek kardeşe ödenir. Aynı şekilde tarım işçiliğinin organize edilmesi, ne zaman ve nerede çalışılacağı ve ne kadar ücretle çalışılacağına kararları da ailenin erkek bireyleri tarafından alınır. Hiyerarşinin yaş ve cinsiyete göre kurulduğu bu anlayışa göre, kadınlar ve çocuklar çalışıyor olsa bile ücret ödemesi hanenin reisi erkeğe yapılmakta, aile reisi olarak erkeğin elinde toplanan paraların ne şekilde kullanılacağı da büyük oran da erkekler tarafından belirlenmektedir. Bu durum bölgeden gelen toplumsal cinsiyet değerlerinin bir yansıması ve kadın emeğinin bu değerler gereği aile içi emeğin bir devamı olarak görüldüğünü göstermekte ve kadının konumunu perçinleştirmektedir:

Nereye gideceğiz, ne yapacağız erkekler karar verir. Elçiler ile onlar görüşürüz yani... Para konusunu biz karışmayız. Elçiler erkekler ile görüşür (Kadın işçi, 38).

Alanda mevsimlik tarım işçileriyle yapılan görüşmelerde, bölgedeki toplumsal cinsiyet düzenine göre şekillenmiş olan bir ilişki sisteminin geçerli olduğu açık bir şekilde görülmüştür. Erkeği merkeze alan bu değerler sisteminde kadınlar ev içine, erkekler ise kamusal alana yönlendirilmektedir. Dışarıyla olan tüm ilişkiler büyük oranda erkekler üzerinden gerçekleştirmekte, çalışma koşulları, tarla sahipleri ve araçlarla ilişkiler, ücret ile ilgili her türlü karar erkeklerin tasarrufundadır. “Evin kadını” ve “çocukların anası” olarak değerlendirilen kadınlar, daha ziyade ana-kız ve gelin-görümce olarak hane içi işlerinden sorumludurlar.

Ataerkil Kontrol

Ailecek yapılan mevsimlik gezici tarım işçiliğinde ailenin kontrolünü baba, bunun mümkün olmadığı durumlarda ise aile reisi konumundaki en büyük erkekler yerine getirir ve iş ilişkileri büyük oranda bu erkekler üzerinden yürütülür. Bölgenin toplumsal cinsiyet, etnik ve kültürel değerlerinin önemli ölçüde etkili olduğu bu ilişkilere göre, mevsimlik tarım işçiliğine gidecek olan kadınlar bu ilişkilere hiçbir şekilde müdahil olamazlar, kadınların bu işlere karışması hoş da karşılanmaz.

Mevsimlik tarım işçiliğinde çalışma yeri, çalışma süresi ve ücret gibi işin niteliği ve çalışma koşulları büyük oranda elçiler/aracılar üzerinden belirlendiği için işçiyle işveren arasında bu konuda özgür ve şeffaf bir ilişkiden bahsedilemez. Sözel veya yazılı sözleşmenin araçlar tarafından gerçekleştirildiği bu sistemde işçiler, aslında emeğini bu şekilde elçiler aracılığı ile işverene kiralamış olurlar. Erkek tarım işçilerinin bile emekleri üzerindeki kontrolü büyük oranda devrettikleri bir durumda, kadın tarım işçilerinin emekleri üzerindeki kontrolden bahsetmek neredeyse mümkün değildir. Elçiler, işveren için işçi toplama işini erkekler üzerinden gerçekleştirmektedir. Diğer bir ifade ile kadın ve çocukların da dâhil olacağı işler için bu kadın ve çocuklardan sorumlu erkek ile müzakere yapılır. Dolayısıyla kadınlar, yapılacak iş ve çalışma koşullarına ilişkin karar süreçlerinin hiçbirine müdahale etme durumunda değildirler. Kadın ve çocuklar aile reisi olarak erkeklerin aldığı kararlar doğrultusunda, ailenin bir üyesi olarak hareket etmek konumundadırlar.

Patron ile kadınlar konuşmaz. Pazarlık yapmaz. Bunlar erkeklerin işidir. Zaten elçiler erkekleri tanıyorlar. Ne iş olacak nereye gidilecek elçi erkekler ile konuşur. Erkekler dururken kadınların pazarlık yapması olmaz (Kadın işçi, 39).

Elçi gelir erkekler ile konuşur. İş nerede, ne işidir, yevmiye ne kadar onu konuşurlar. Erkekler kabul ederse, biz oraya gideriz. Biz sadece çalışırız pazarlığı da parayı da erkekler alır (Kadın işçi, 41).

Başka memleketlere çalışmaya giden mevsimlik tarım işçisi kadınlar beraberlerinde tanıdık bir erkek olmadan kolay kolay çalışmaya gidemezler. Kadınlar genelde evli ise kocası ve kocasının akrabaları, bekâr ise erkek kardeşleri veya akrabaları ya da akraba olan bir elçiyle çalışmaya gidebilirler. Güneydoğu Anadolu'dan giden mevsimlik tarım işçiliği ile akrabalık iç içe geçmiş durumdadır.

Tarlada tüm akraba/tanıdık olan aile bireylerinin bir arada çalışması, kadın ve çocuk işçilerin davranışlarını da sınırlayan bir kontrol mekanizması görevi görmektedir. Tanıdık erkeklerin kontrolünde olan bu alanlarda, yabancı bir erkeğin ailenin kadınlarını rahatsız etme ya da kadınların aile/akrabalar dışından yabancı erkeklerle görüşmeleri, hâl ve hareketleri erkekler tarafından kontrol altına alınmaktadır. Bu yoğun kontrol, zaten insani bir yaşam bakımından hiç de uygun olmayan çalışma ve barınma alanlarında kadınların hayatlarını ciddi anlamda zorlaştırmaktadır. Özellikle de bekâr olanlar başta babaları olmak üzere, güvenecekleri tanıdık bir erkek olmadan çalışmaya gidemeyen kadınlar gittikleri yerlerde de birçok alanda tek başlarına hareket edemezler. Barınma yerlerinde özellikle tuvalet banyo gibi mahrem alanların yeterince uygun olmaması, kadınların bu konuda çok dikkatli davranmasını gerektirmektedir. Kadınlar, doğabilecek dedikoduları ellerinden geldiğince önlemeye çalışırlar. Gittikleri yerlerde alışverişe zorunlu olmadıkça çıkmayan kadınlar, gerekli durumlarda da mutlaka yanında aileden bir erkekle gitmek durumundadırlar. Zaten çalışmaya genelde akraba/tanıdıklarla gitmek istemenin önemli nedenlerinden birisi de özellikle kadın kontrolünün sağlanmasıdır. Çoğu tanıdık/akraba olan gruplar içinde kadınların daha güvende olacağı düşünülür.

Ataerkil kontrolün bir diğer etkisi ise çalışma alanları ile ilgili kararlarda olduğu gibi hane içi ile ilgili bir konuda da kadınların yeterince etkili olmamasıdır. İş ve ekonomik süreçlerde erkeklerin karar verdiği bu ailelerde, daha çok gündelik yaşamda çadır içerisinde gerçekleşecek işlerde kadınların söz hakkı söz konusudur, Çocukların eğitimi, evlilikleri, gidilecek yer ve yapılacak işler ilgili kararların tümü büyük oranda erkekler tarafından verilmekte kadınların bu süreçte pek söz hakkı bulunmamaktadır.

Kadın ve Sağlık

Gebelik ve üreme sağlığı, mevsimlik gezici tarım işçiliğinde kadınlar için sağlık bakımından önemli hususlardan birisidir. Genelde aile olarak çalışan mevsimlik tarım işçilerinde çok çocukluluk eğilimi önemli oran da etkilidir. Bu durum gerek tarlada ve gerekse çadır alanlarında ağır ve yorucu iş yükünün altında ezilen kadınların, diğer birçok konuda olduğu gibi önemli sağlık riskleriyle yüzleşmesine neden olmaktadır. Mevsimlik tarım işçilerinin gezici özelliğinden dolayı, aile hekimine kayıtlı olmamaları nedeniyle çocuklar gibi gebe kadınların takipleri de yapılamamaktadır. Bu yüzden gebe olduğunu bilemeyen, öğrendikten sonra da takibini yapamayan birçok kadın bulunmaktadır:

Hamile olsan da aynen, son güne kadar tarlada da çalışıyoruz. Çadırın tüm işlerini yapıyoruz. Çok kadın hamile olduğumu çok sonradan anlıyor. Yani karnında bebekle tarlada çalışıyor. Kışın yağmurda çamurda, yazın güneşin altında hamile olmak çok zor. Ben doğumlarımı çadırdaki yaptım. Şimdi bazıları sağlık ocağına gidiyor. Ama ben gitmedim (Kadın işçi, 47).

Kadınların okur-yazar olmamaları ve toplumsal rollerinden dolayı cinsel sağlık ve üreme sağlığı, gebelik ve lohusalık hakkında birçok konuda bilgi sahibi olmadıkları anlaşılmaktadır. Görüşmelerde diğer birçok konuda olduğu gibi tarım işçisi kadınların sağlık hakları konusunda yeterince bilgi sahibi olmadıkları, okuma yazma oranlarının düşük olması ve Türkçeyi iyi konuşamamaları nedeniyle sağlık sisteminden düzenli ve etkin bir biçimde yararlanamadıkları görülmüştür.

Kadınların hem tarlada ve hem de tarla dışındaki ağır iş yükleri nedeniyle, normal zamanlarda ve özellikle gebelik ve lohusalık dönemini yeterince dinlenmeden geçirmekte, kendi kişisel bakımını ertelerken, bebeğinin bakımını ailenin yaşlılarına devretmektedir. Bu da beraberinde hem anne ve hem de bebekleri için ciddi sağlık risklerine neden olmaktadır. Bu istenmeyen durumun önlenmesi için mevsimlik tarım işçisi kadın ve çocukların sağlık sisteminde kayıt altına alınarak, takip ve kontrollerinin yapılması ve özellikle kadınların sağlık hakları konusunda bilgilendirilmesi gerekir.

Kadın ve Eğitim

Toplumsal ilişkiler, din, ırk, sınıf, yaş, cinsiyet gibi toplumsal farklılıklar arasındaki güç ilişkileriyle sürdürülmekte ve eğitim de bu güç ilişkilerinin bir önemli parçası durumundadır. Toplumlarda geçerli olan eğitim sistemleri, büyük oranda toplumda cari olan toplumsal cinsiyet rejiminin bir yansıması olarak, geçerli toplumsal ilişki ve uygulamalara meşruiyet zemini kazandırır. Ancak eğitim, geleneksel cinsiyetçi düzenin yeniden üretilmesini sağlamanın yanında kadınların kendi gücünü ve kendilerini güçsüz hale getiren mekanizmaları fark edebilmeleri ve bu mekanizmaları dönüştürmeleri için zemin yaratma potansiyelini de taşır (Tan vd., 2000, s. 25).

Devletin yurttaşlarına sunduğu en önemli sosyal haklardan bir tanesi de eğitimidir. Bir sosyal politika enstrümanı olarak değerlendirildiğinde, eğitimle “yoksulluğun” kuşaklar arası aktarılma sürecine müdahale edebilmek için bütün öğrencilerin olanaklarının eşitlenmesini sağlamak gerekir. Fakat aynı zamanda eğitim alanı, erişebilirliği, niteliği ve etkinliği bakımından değerlendirildiğinde var olan eşitsizliklerin en görünür alanlardan biri olarak da karşımıza çıkmaktadır (Keyder ve Üstündağ, 2006, s. 91).

Temel eğitimin sekiz yıla çıkartılması ile okullaşma oranında gözle görülür bir artış olmakla birlikte, Türkiye’de kırsal ve kentlere, bölgelere, cinsiyete ve eğitim sürelerinin göre dağılımında bariz farklılıklar göstermeye devam etmektedir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri için eğitim göstergeleri oldukça düşüktür. Eğitim seviyesinin en anlamlı göstergelerinden biri ve en alt seviyesi olarak okur-yazarlık oranı, bölgede -özellikle kadınlar bakımından- düşüktür. Bu durum bölgenin kalkınması bakımından önemli bir engeldir. Okur-yazar olanların oranı Türkiye geneliyle karşılaştırıldığında, bölge bu düzey için bile ortalamanın çok altındadır (Sencer, 1993, s. 410).

Eğitim düzeylerini gösteren nesnel veriler, mevsimlik gezici tarım işçisi kadınların eğitim hakkına erişimi noktasında toplumsal dışlanmaya maruz kalan bir topluluk olduğunu göstermektedir. Bölgede, okuma yazma bilen kadınların oranı erkeklere göre daha düşüktür. Kadınların öğrenim düzeyini gösteren istatistiklerde, kırsaldaki kadınların %74,4 gibi büyük bir kesiminin okuma yazma bilmemektedir. Kadınların öğrenim düzeyinin erkeklere oranla daha düşük olduğu bölgede, ailelerin -uygun olması durumunda- okul çağındaki çocukları ilköğretimden sonra okutma istekliliğinde de cinsiyete göre ayırma gidildiği gözlenmiştir. Erkek çocuklarını okutma isteği %94,3 iken, bu isteklilik kız çocukları söz konusu olduğunda bu oran %71,8’e kadar gerilemektedir (Ökten, 2004, s.136).

Dezavantajlı bir kesim olarak mevsimlik gezici tarım işçilerinin eğitim seviyesinin en düşük kesimlerden biri olduğu yapılan birçok çalışmada ortaya konulmuştur (Kutlu, 2011: 25).

Çalışmada da okuma yazma bilmeyen kadınların oranı (%42,9) erkeklere oranla (%16) daha yüksek bulunmuştur. Tüm eğitim seviyelerinde erkeklerin gerisinde olan kadın katılımcıların eğitim düzeyleri ortaokul sonrası devam etmemektedir.

Tablo 6: Eğitim Durumu

Eğitim Düzeyi	Erkek		Kadın		Toplam	
	Kişi Sayısı	Yüzde	Kişi Sayısı	Yüzde	Kişi Sayısı	Yüzde
Okuryazar değil	103	16,0	63	42,9	103	16,0
Okuryazar	92	14,3	30	20,4	92	14,3
İlkokul	333	51,7	43	29,3	333	51,7
Ortaokul	93	14,4	11	7,5	93	14,4
Lise/Meslek Lisesi	14	2,2	0	0,0	14	2,2
Lisans	8	1,2	0	0,0	8	1,2
Yüksek Lisans	1	0,2	0	0,0	1	0,2
Toplam	497	100,0	147	100,0	644	100,0

Kadın ve Mahremiyet

Mevsimlik gezici tarım işçisi kadınlar, yoksulluğun ve ataerkil toplumsal değerlerin önemli oranda belirlediği iş ve yaşam alanlarında, bir yandan kadın olmalarından kaynaklanan zorlukları, diğer taraftan yoksulluğun dayattığı yaşam koşullarında yaşamaya çalışmaktadır. Bu anlamda kadınların bu mekânlarda yoksulluğu ve yaşamı tecrübe etme biçimleri de önemli oranda farklılaşmaktadır. Daha çok erkeklere yönelik düzenlemiş mekânlarda geleneksel değerlerin kendilerine biçtiği rol ve sorumluluklar nedeniyle rahat hareket edemeyen kadınlar, yeniden üretim sürecinden birinci derecede sorumlulukları nedeniyle, gündelik yaşam için gerekli birçok temel ihtiyacı yoksullukları nedeniyle karşılayamamaktadır. Önemli bir kesimini kadın ve çocukların oluşturduğu bu yaşam alanlarının fiziksel ve diğer birçok bakımdan yeterince uygun olmadığı, bunun da çocuk ve kadınlar açısından güvenliksiz, ihmal-istismar potansiyeli bakımından sorunlar taşıdığı tespit edilmiştir. Tüm aile bireylerinin birlikte yaşadığı ve uyuduğu, kalabalık ve mahremiyetin büyük oranda ortadan kalktığı bu yaşam mekânlarında kadınlar çok ciddi sorunlar yaşamaktadır. Kişisel bakım ve ihtiyaçlarının karşılanmasında ciddi sıkıntılar yaşayan kadınlar için bu ortamlar ihmal ve istismar alanları olabilecek potansiyelleri barındırmaktadır.

Fiziksel şartlara karşı yeterince korunaklı olmayan çadırlar, genelde erkek ve kadınların birlikte kaldıkları kalabalık ortamlardır. Çoğu zaman çekirdek aile dışındaki akrabaların da yaşadığı bu çadırlarda kalmak durumunda olan kadınların hiç de rahat etmediği görülmüştür. Bu istediği zaman ve rahat kıyafetlerle yatmaya kadar birçok alanda geçerlidir. Bütün gün erkeklerle aynı işi yapan kadınlar mesaiden sonra da kadınlık rollerinin gereği ev hanımı olarak ayrıca erkeklere hizmet etmek durumundadır. Bir erkeğin istediği zaman uyuma özgürlüğü varken kadınların çoğu için böyle bir durum söz konusu değildir. Bu hem yapmaları gereken işlerden ve hem de “kadınlık” pozisyonlarından dolayı mümkün değildir. Mesaiden sonra yemek yapmak zorunda kalan kadınlar bulaşıkların yıkanması, çocukların üstünün başının düzeltilmesi ve bunun yanında yarınki mesai için yemek hazırlanması gibi ağır iş yükü dolayısıyla gece geç saatlere kadar çalışmak durumundadırlar. Öte taraftan iş olmaması durumunda bile erkeklerle aynı çadırda kalan kadınların bölge geleneksel değerlerine göre evin erkeğinden önce yatması doğru karşılanmaz. Bütün bunlar zaten bütün gün ağır koşullarda çalışmış olan kadınların sırtına ayrıca ağır yükler yüklemektedir.

Bütün gün tarlada canımız çıkıyor zaten. Çadıra gelmek bile istemiyorum. Bu defa yemek bulaşık, çocuklar, erkeklerin ihtiyaçları tarladan da zor. Geç saatlere kadar sürekli bir şeyler yapıyoruz. Sabah da yine erkenden kalkıyoruz. Bazen erken uyumak istersen, erkekler uyumadan olmuyor (Kadın işçi, 48).

Öte taraftan tuvalet, banyo gibi mahremiyet gerektiren alanlarda kadınlar çok daha zorlanmaktadır. Bir erkek istediği zamanda banyosunu yapabilirken kadınlar için bu durum pek mümkün değildir. Aynı şekilde çadır dışında ve güvenli olmayan tuvaletleri kullanmak da kolay değildir. Kişisel hijyen ve bakımlarını yeterince yapamayan bu kadınların sağlık

bakımından da olumsuz etkilendikleri belirtilmelidir. Geleneksel namus anlayışına göre kendilerini korumak durumunda olan kadınlar, tuvalet, banyo gibi spekülasyona açık ortamları kullanmak da çok zorlanmaktadır. Çalışma alanlarında tuvalet ihtiyacı, çadırların yakınında, kazılan etrafı bezlerle kapatılarak oluşturulan alanlarda giderilmektedir. Banyo ihtiyacı ise, ya çadırın içinde banyo için ayrılan alanlarda ya da tuvalet yerlerine benzer şekilde çadırın yanına eklenmiş ve etrafı bez veya naylon ile çevrilmiş alanlarda giderilmektedir. Fiziksel bakımdan güvenliksiz bu alanlar, özellikle de hijyen koşulları bakımından oldukça kötü şartlarda ve bulaşıcı hastalıklar için son derece elverişli bir ortamlardır. Dışarıdaki tuvaletleri kullanmak zorunda kalsa bile kadınların çoğunlukla banyo ihtiyacını erkeklerin olmadığı zamanlarda çadırları içinde gidermeyi tercih ettikleri görülmüştür.

Kadınların yaşam alanlarında çadırın içerisi kadar dışarısında da erkek işçiler kadar rahat davranmadığı gözlenmiştir. Çadırların yakınındaki kanal, gölet ya da nehirlere erkekler istedikleri zaman çok rahat yıkanmaya gidebilirken kadınların değil yıkanması buralara yaklaşması bile uygun karşılanmamaktadır. Kadınların erkekler gibi, çadırların arasında ya da köylere gidip dolaşması pek olası değildir. Dolayısıyla mevsimlik gezici tarım işçisi kadınların yaşadıkları farklı sorunlar, işin niteliği kadar ve belki de bundan daha ziyade geleneksel toplumsal cinsiyet anlayışının ürettiği yaklaşımlardan kaynaklanmaktadır.

Çalışma ilişkilerinin aile birimi üzerinden kurulması, kadınların mevsimlik gezici tarım işçiliği yapabilmelerinin en önemli nedenidir. Bölgede genelde akraba veya tanıdıkların olduğu ve erkekler tarafından korunan bu alanlarda kadınlar, “göz önünde” ve “güvende” oldukları için memleketlerinde başka işlerde çalışılmasına izin verilmeyen kadınların tamamına yakını mevsimlik tarım işçisi olarak çalışmaktadır. Kaldı ki, mevsimlik tarım işçisi kadınların büyük çoğunluğunun toplumsal hayatta sahip olduğu ekonomik, kültürel, sosyal ve simgesel sermayelerinin zayıf olması kentsel mekânda sigortalı ve güvenceli iş bulma alternatiflerini sınırlandırmakta ve biraz da mecburen mevsimlik tarım işçisi olarak çalışmak zorunda kalmaktadırlar:

Tarlada çalışmak daha güvenlidir. Ailecek beraber çalıştığımızda erkeklerin yanında olduğumuz için gözü arkada kalmıyor yani. O zaman daha güveniyor. Başka iş yok bizim yapacağımız. Bizim erkekler bile iş bulamıyor (Kadın işçi, 38).

Bölgenin toplumsal cinsiyet algısı, güçlü ataerkil ilişkiler ile etno-kültürel kodlar kadınların hem tarladaki ve hem de tarla dışındaki yaşam alanlarındaki gündelik yaşamlarını büyük oranda şekillendirirken, kadınların yaşam tarzları, sahip oldukları sermaye türlerinin azlığı veya çokluğuna göre de oluşmaktadır (Bourdieu, 2006; Bourdieu, 2017).

Yapılan gözlemlerde, tarlada üretimin ve yaşam alanlarındaki yeniden üretim faaliyetlerin her safhasına aktif bir şekilde katılan kadınlar, elde edilen maddi getirilerinden hak ettiği payı alamamakta, hayatın her alanında yeterli derecede söz sahibi olmadıkları gibi, yoksulluktan en fazla etkilenmektedir. Bu durum kadınlar açısından geldikleri bölgelerde de geçerlidir. Bölgenin egemen toplumsal cinsiyet rejimine bakımından erkeğe göre ikincil konumda bulunan, bölgedeki kalkınma uygulamalarına katılımı söz konusu olmayan kadınların kalkınmanın olanaklarından da yeteri kadar pay alamamaktadır. İnsani gelişme endeksleri bakımından görece daha geri konumda bulunan bölgede, kadınlar, eğitim, sağlık hizmetlerine erişim bakımından erkeklere göre daha geri konumdadırlar. Türkiye’de en yoksul toplumsal kesimlerinden birisi olan mevsimlik tarım işçileri içinde kadınların insani bir yaşam koşullarından uzakta olup en çok çalışan ve fakat en fazla ezilen kesimlerinden birisidir. Bu durumunda en önemli sebebi içinde doğup büyüdüğü ve gittikleri yerlerde de içine sıkıştırıldıkları toplumsal cinsiyet anlayışıdır.

Sonuç

Bölgede çalışılmasına büyük orana sıcak bakılmayan kadınlar, mevsimlik gezici tarım işçiliğinde önemli bir iş gücü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun en önemli nedeni, aile olarak gidilen bu çalışma sürecinde kadınların erkeklerin kontrolünde olması ve ailenin ihtiyaçlarını karşılama olmasıdır. Kadın emeğinin erkeğe göre nispeten daha ucuz olması işverenler açısından da tercih edilmesini sağlamaktadır.

Büyük oranda tanıdıkların/tanıdıklarıyla birlikte hareket etmeyi tercih eden mevsimli/mevsimlik tarım işçileri, bölgedeki akrabalı/akrabalık ideolojisini ve toplumsal cinsiyet değerlerini gittikleri yerlere de taşımaktadırlar. Bu toplumsal değerler, mevsimlik gezici tarım işçiliğinde kadınların önemli olmalarına rağmen, kendileriyle ilgili bütün konularda yeterince etkili olamamalarına ve eğitim, sağlık, çalışma yaşama vb. bütün alanlarda kadınların aleyhine olacak bir şekilde işletilmesine neden olmaktadır.

Kadınların, toplumsal cinsiyet bağlamında yüklenilen rol ve sorumlulukları bağlamında erkeklerden daha yoğun çalışmalarına rağmen, emekleri görünmez kılınırken, aldıkları ücretler de erkeklere oranla daha düşüktür. Bölgenin miras sistemindeki uygulamaları ve kadınların mülkiyet ilişkileri üzerinde kontrollerinin olmaması, kendi emekleri ve eğitimleri üzerinde kontrol sahibi olmalarını olanaksız hale getirmektedir. İş yükleri oldukça ağır olan kadınlar, içinde bulunulan yoksulluk ve bu yoksulluğun neden olduğu yaşam şartlarından da daha fazla etkilenmektedir. Bölgenin toplumsal cinsiyet ve kültürel değerlerinin önemli ölçüde etkili olduğu mevsimlik gezici tarım işçiliğinde kadınlar, emekleri ve ücretleri üzerinde de herhangi bir tasarrufları olmadığı gibi hane içi ile ilgili konularda da yeterince etkili değildir.

Çok çocukluluk eğiliminin önemli oranda etkili olduğu mevsimlik gezici tarım işçiliğinde kadınlar, diğer birçok konuda olduğu gibi sağlık alanında da önemli sıkıntıları yaşamaktadırlar. İşçilerin gezici özelliği, aile hekimine kayıtlı olmamaları nedeniyle gebe kadınların takipleri de zorlaşmaktadır. Kadınların eğitim düzeylerini gösteren veriler, eğitim hakkına erişimi anlamında da en toplumsal dışlanma yaşayan bir grup olduğunu göstermektedir. Çalışmada kadınların büyük oranda okur-yazar olmadıkları ve bundan dolayı cinsel sağlık ve üreme sağlığı, gebelik ve lohusalık hakkında birçok konuda bilgi sahibi olmadıkları anlaşılmıştır.

Temel insani olanaklardan, erkeklere oranla çok daha yoksun bir konumda olan kadınlar, gerek tarla/bahçe ve tarla/bahçe dışındaki yaşam alanlarında ağır çalışma şartlarına maruz kalmaktadır. Kalabalık çadırlar ve tuvalet, banyo gibi özel mahremiyet gerektiren ortak kullanım alanlarında kadınlar çok daha zorlanmaktadır. Kişisel hijyen ve bakımlarını yeterince yapamama durumları kadınların sağlığını da olumsuz etkilemektedir.

Sonuç olarak: Bölgenin toplumsal cinsiyet rejiminin kadınların rol ve statüsünü belirlediği ve bu durumun gerek ev içi alanda ve gerek çalışma koşulları bakımından kadınları olumsuz bir şekilde etkilediği görülmüştür. Erkeklere oranla daha düşük eğitim seviyelerine sahip kadınlar, çeşitli sebeplere bağlı olarak sağlık hizmetlerine erişimde de ciddi sıkıntılar yaşamaktadır. Kadınlara biçilen roller gereği tarlada çalışan kadınlar, yaşam alanındaki her türlü ev işleri, eşi ve çocuklarının bakımından da sorumludurlar. Toplumsal rolleri gereği bu yoğun çalışması karşılığında genelde gelir edememekte, elde ettiği gelire de büyük oranda sahip olamamaktadır. Daha çok erkeklere göre dizayn edilmiş bu dünyada kadınlar, yaşamın her aşamasında erkeklere göre daha fazla zorluk yaşamaktadırlar.

Kaynakça

Akbıyık, N. (2011). Malatya'da çalışan mevsimlik tarım işçilerinin sosyal ve ekonomik sorunlarının incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 10 (36). 132-154.

- Benek, S., Ökten, Ş. (2011). Mevsimlik tarım işçilerinin yaşam koşullarına ilişkin bir araştırma: Hilvan İlçesi (Şanlıurfa) örneği. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2). 653-676.
- Bourdieu, P. (2006). *Pratik nedenler*. (Çev. H. U. Tanrıöver). İstanbul: Hil Yayınları.
- Bourdieu, P. (2017). *Ayırım: Beğeni yargısının toplumsal eleştirisi*. (Fırat, D., Berkurt, G. Çev.). Heretik Yayınları.
- Çaha, Ö. (1996). *Sivil kadın*. İstanbul: Vadi Yayınları.
- Çelik, K., Şimşek, Zeynep., Yüce Tar, Y., Kırca Duman, A. (2015). *Mevsimlik tarım işinde çalışan kadınların çalışma ve yaşam koşullarının irdelenmesi*. World Bank. <http://tplondon.com/books/9781910781364/978191078136406.pdf>.
- Çınar, S. (2016). Ataerkillik ekseninde işgücünün feminizasyonu: Mevsimlik tarım işçisi kadınlar. (Yaman. M., Dedeoğlu. S. Der.). *Kapitalizm, ataerkillik ve kadın emeği neoliberal ve muhafazakâr dönem*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Davidoff, L. (2002). *Feminist tarih yazımında sınıf ve cinsiyet*. (Ateşer, Z., Somuncuoğlu, S. Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Davies, M. B. (2007). *Doing a successful research project: Using qualitative and quantitative methods*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Davran Kantar, M., Tok, N. (2011). *Adana ilinde erkenci patates üreten tarım işletmelerinin sosyo-ekonomik yapısı ve toplumsal cinsiyet yapılanması*. Ankara: Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Dedeoğlu, S., Sinem Sefa B., Özgür Ç. (2019). Yoksulun umudu çocuk: Türkiye’de Suriyeli tarım işçisi çocuklar. *Çalışma ve Toplum Dergisi*. 4(63), 2585-2610.
- Fazlıoğlu, A. (2014). Dezavantajlı bir aile çiftçiliği grubu olarak “mevsimlik tarım işçileri”. *Ulusal aile çiftçiliği sempozyumu*. (Gülçubuk, B., Köksal, Ö., Yener A., Elmalıpınar, A. Ed.). 30-31 Ekim, Ankara.
- Friedrich Ebert Stiftung Türkiye Temsilciliği, [http://www.festuerkei.org/media/pdf/D%C3%BCnyadan/d%C3%BCnyadan_12%20\(1\).pdf](http://www.festuerkei.org/media/pdf/D%C3%BCnyadan/d%C3%BCnyadan_12%20(1).pdf), adresinden 15.08.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Geçgin, E. (2009). Ankara-Polatlı örneğinde sosyal dışlanma açısından mevsimlik tarım işçiliği. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 3-35.
- Gülçubuk, B. (1999). Tarımsal üretimde ve kırsal kalkınmada kadının yeri ve önemi. *Tarım ve Köy Dergisi*. (125), 36-41.
- Gülçubuk, B. (2010). Child labor under the worst conditions: Child laborers in cotton production in Turkey. *African Journal of Agricultural Research*. 5 (12). 1388-393.
- Helvacıoğlu, F. (1996). *Ders kitaplarında cinsiyetçilik 1928-1995*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- İlkkaracan, İ., P. İlkkaracan, (1999). 1990’lar Türkiye’inde kadın ve göç. (Baydar, O. Der.). *75. Yılda Köyden Şehirlere*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, ss. 305-322.
- Kaleci, H. (2007). *Mevsimlik tarım işçilerinin sosyolojik analizi: Eskişehir örneği*. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji ABD-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Kalkınma Atölyesi (2018). *Bir yevmiye bir yevmiyedir: Tarım araçları ve Türkiye’de tarımsal üretimde çocuk işçiliği*. Ankara: Kalkınma Atölyesi Yayınları.
- Kalkınma Atölyesi (2013). *Mevsimlik tarım göçünden etkilenen 6-14 yaş grubu çocuklar için temel araştırma (findık, şeker pancarı ve pamuk hasadı ile örtü altı alçak tünel sebze yetiştiriciliği)*. Ankara: Altan Matbaası.
- Kandiyoti, D. (1984). Aile yapısında değişim ve süreklilik: Karşılaştırmalı bir yaklaşım. *Türkiye’de ailenin değişimi toplumbilimsel açıdan incelemeler*. İçinde (ss. 15-34). Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- Karkiner, N. (2006). Tarımda kadın ve bazı yapısal ilişkiler. *İktisat Dergisi*, 2006 (469), 24-30.

- Kasinoğlu, E. (2006). *Tarımda çalışan kadınların sorunları*. Dicle Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Halk Sağlığı ABD. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır.
- Kazgan, G. (1982). Türk toplumunda kadın. *Türk ekonomisinde kadınların işgücüne katılması, mesleki dağılımı, eğitim düzeyi ve sosyo ekonomik statüsü*. (Abadan Unat, N. Der.). İstanbul: Kent Basımevi.
- Keyder, Ç., Üstündağ, N. (2006). *Doğu ve güneydoğu Anadolu'nun kalkınmasında sosyal politikalar, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da sosyal ve ekonomik öncelikler*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Koruk, İ. (2010). İhmal edilen bir grup: göçebe mevsimlik tarım işçileri. *Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*. 10(38), 18-22.
- Kutlu, S. (2011). *Erişkin göçebe mevsimlik tarım işçilerinin yaşam kalitesi düzeyi ve etkileyen faktörler*. Harran Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Enstitüsü Halk Sağlığı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa.
- Lefebvre, H. (2015a). *Gündelik hayatın eleştirisi I*. (Ergüden, I. Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2015b). *Gündelik hayatın eleştirisi II*. (Ergüden, I. Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- MİGA (Mevsimlik İşçi Göçü Ağı). (2012). *Tarımda mevsimlik işçi göçü Türkiye durum özeti*. İstanbul: Friedrich Ebert Stung.
- Neuman, W. L. (2006). *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches*, Singapore: Pearson Education.
- Ökten, Ş. (2009). Aşiret, akrabalık ve sosyal dayanışma: Geleneksel hayatı yönetme biçimi. *Aile ve Toplum Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi*. 5(18), 99-110.
- Ökten, Ş. (2006). GAP Bölgesi'nin sosyo-kültürel ve yapısal özelliklerinin aile yapısına etkileri. *Aile ve Toplum Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi*. 3(9), 23-34.
- Özbay, F. (2014). Akrabalık ve komşuluk ilişkileri. *Türkiye Aile Yapısı Araştırması Tespitler Öneriler içinde* (56-85). İstanbul: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayını.
- Özbekmezci, Ş., Sahil, S. (2004). Mevsimlik tarım işçilerinin sosyal, ekonomik ve barınma sorunlarının analizi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 19 (3), 261-274.
- Parsons, T. (1961). *Theories of society: Foundations of modern sociological theory*. Free Press.
- Pelek, D. (2010). *Seasonal migrant workers in agriculture: The cases of Ordu and Polatlı*, Boğaziçi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Semerci, Uyan P., Erdoğan, E. (2017). *Ben kendim büyüdüm demiyorum-Adana'da (mevsimlik gezici) tarım işçilerinin çocuklarının yaşam koşullarının çocuğun iyi olma hali perspektifinden iyileştirilmesi projesi araştırma sonuçları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sencer, M. (1971). *Türkiye de köylülüğün maddi temelleri*. Ankara: Ant Yayınları.
- Tan, M., Ecevit Y., Sancar Üşür, S. (2000). *Kadın-erkek eşitliğine doğru yürüyüş: Eğitim, çalışma yaşamı ve siyaset*. İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2010). *Mevsimlik gezici tarım işçilerinin çalışma ve sosyal hayatlarının iyileştirilmesi stratejisi ve eylem planı*. Ankara.
- Timur, S. (1972.). *Türkiye'de aile yapısı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Tillion, G. (2006). *Harem ve kuzenler*. (Tekeli, Ş., Sirman, N. Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- TÜİK (2022). *İstatistiklerle Aile 2022*. Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara
- Türk, N. K. (2006). *Kilis ili Elbeyli ilçesi merkezindeki kadın tarım işçilerinin sosyal ve ekonomik yapıları*. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Yıldırak, N. (1987). *Köy toplumunda kadın*. Ayyıldız Matbaası.

Yıldırak, N., Gülçubuk, B., Gün, S., Olhan, E., Kılıç, M. (2003). *Türkiye’de gezici ve geçici kadın tarım işçilerinin çalışma ve yaşam koşulları ve sorunları*. Ankara: Tarım-İş Sendikası Yayınları.

Yıldırım, U. D. (2015). *Türkiye tarımında yapısal dönüşüm ve mevsimlik tarım işçileri: Sakarya örneği*. İstanbul: SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı.